

Polacy w europejskim ruchu federalnym po II Wojnie Światowej

Sławomir Łukasiewicz

Centrum Europejskie Natolin
Warszawa • 2005

Spis treści

I. Wprowadzenie.....	3
II. Unia Europejskich Federalistów – powstanie i założenia	7
III. Integralność Europy	10
IV. Federaliści środkowoeuropejscy	13
V. Federaliści polscy	15
VI. Oddziaływanie na młodzież	19
VII. Przełom roku 1956 a UEF	21
VIII.Różnice programowe	25
IX. Zakończenie	28
O Autorze	59

Table of contents:

I. Introduction.....	32
II. The Union of European Federalists – its establishment and guiding ideas	36
III. The integrity of Europe	39
IV. Central European federalists	42
V. Polish federalists	44
VI. Impact on youth	48
VII. The events of 1956 and the UEF	50
VIII.Programme differences	54
IX. Conclusion.....	57
About the Author	60

Pierwszym zadaniem polskiego ruchu federalnego jest istnieć! Już samo jego istnienie zapobiega pewnym zdradom, pewnym zapomnieniom. W czasie spotkań przedstawiciele Zachodu zdrady i zapomnienia są, niestety, częste! Czasami są one nawet nieświadome.

Henri Brugmans¹

I. Wprowadzenie

Celem niniejszego opracowania jest przypomnienie udziału polskich federalistów w ruchu ogólnoeuropejskim w okresie pierwszych dwóch dziesięcioleci od zakończenia II wojny światowej.² Podstawowa część opracowania poświęcona jest opisowi stosunków między ruchem polskich federalistów a europejskimi organizacjami federalistycznymi, szczególnie strukturami Unii Europejskiej Federalistów, w latach 50. Na wstępie należy przypomnieć niektóre wcześniejsze wydarzenia.

Czas II wojny światowej obfitował w projekty federacji europejskiej. Ich podstawowym celem było poszukiwanie odpowiedzi na pytanie: jak w przyszłości zapobiec podobnym konfliktom międzynarodowym, wyniszczającym całe narody i państwa, rujnującym zarówno dorobek pokoleń, jak i powodującym kryzys wartości, na których opiera się budowanie cywilizacji. W tym sensie federalistom blisko było do ruchu pacyfistycznego. Jednak federaliści nie ograniczali się wyłącznie do głoszenia ogólnych haseł, ale diagnozując – uważano, że słusznie – przyczyny dotychczasowych wojen, starali się zaproponować odpowiednie lekarstwo. Otóż receptą miała być federacja i co do tego wszyscy federaliści czasu II wojny i okresu powojennego byli zgodni.

W czasie wojny pomysły na federację mogły być jedynie dyskutowane, więc większość z nich starała się projektować możliwie jak najdoskonalszy model przyszłego porządku europejskiego, a także światowego. Przypomina-

---

¹ W liście skierowanym w imieniu *Action Européenne Fédéraliste* (dalej także AEF) do Związku Polskich Federalistów (dalej także ZPF) z okazji 10-lecia działalności Związku. Opublikowany w „Wiadomościach Związku Polskich Federalistów” z grudnia 1959 r., s. 5.

² Tekst niniejszy jest wynikiem kwerendy prowadzonej w lipcu 2005 r. w Archiwum Historycznym Wspólnot Europejskich (dalej HAEC) i w Bibliotece Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego we Florencji, w ramach Laboratorium Badawczego, koordynowanego i finansowanego przez Centrum Europejskie Natolin. Ustalenia niniejsze zostały uzupełnione w oparciu o materiały zebrane podczas kwerendy w Paryżu (m.in. w Bibliotece Polskiej i w prywatnych zbiorach Zbigniewa Rapackiego), możliwej dzięki wsparciu komisji stypendialnej Funduszu im. Jana i Suzanne Brzękowskich.

to to nieco projekty utopijnych filozofów XIX-wiecznych, którzy usiłowali opracować receptę na uzdrowienie stosunków społecznych. Federaliści także stawiali społeczeństwa w centrum swojego zainteresowania i widzieli konieczność przekonywania opinii publicznej co do konieczności tworzenia federacji. Projekty owych federacji naturalnie różniły się między sobą. Dyskutowano różne konfiguracje geopolityczne, zastanawiano się nad warunkami, jakie powinna spełniać federacja, jakimi zasadami powinna się kierować. Po wygranej wojnie, przynajmniej w Europie Zachodniej, przyszedł czas testu, na ile deklaracje i projekty formułowane w czasie pożogi będą możliwe do realizacji w czasie pokoju. Ważyły się wciąż losy Europy, pogłębiał się jej podział na część wschodnią i część zachodnią, stopniowo zaczynał się „zimny” konflikt między Zachodem i sferą dominacji Związku Sowieckiego. I okazało się, że nowe podziały i zagrożenia są, z jednej strony, motywacją do budowania nowego porządku, z drugiej zaś wydatnie zadanie to utrudniają. Z jednej strony poszukiwano bowiem „trzeciej siły” zdolnej wziąć aktywny udział w rywalizacji sowiecko-amerykańskiej, z drugiej zaś uzależnienie ekonomiczne powojennej odbudowy Europy od USA oraz aktywne działania sowieckie, wspierane często europejskimi sympatiami do wschodniego kolosa, powodowały rozdarcia polityczne czy niekonsekwencje w decyzjach.

Temu wszystkiemu od czasów wojny przyglądali się – i na ile było to możliwe, starali się w tym uczestniczyć – uchodźcy, a następnie emigranci z Europy Środkowej i Wschodniej. Sytuacja wojenna zmuszała ich do korzystania z pomocy aliantów, ale mimo to starali się forsować na forum międzynarodowym rozwiązania odpowiadające ich państwom i narodom. Czynieili to szczególnie pod kątem powojennej konferencji pokojowej, która, jak sobie wyobrażano analogicznie do zakończenia I wojny światowej, zadecyduje o kształcie powojennego świata. Pomysł federacji europejskiej, zwłaszcza federacji środkowoeuropejskiej, początkowo wydawał się naturalnym powrotem do koncepcji współdziałania państw utworzonych po I wojnie na gruzach imperiów, m.in. spadkobierców monarchii habsburskiej. Budził też sympatie brytyjskie, a pewne zainteresowanie tymi projektami zaczęła wykazywać także administracja amerykańska, choć programowo odcinała się od jednoznacznych deklaracji w sprawie powojennego porządku. Kryzys tych pomysłów nastąpił w 1943 r., kiedy nabrał siły sprzeciw sowiecki wobec tych projektów, Czechosłowacy wycofali się z rozmów o konfederacji, a podczas nieoficjalnych spotkań i konferencji zaczęły po cichu zapadać decyzje o podziale powojennego świata.

Idee federacji środkowoeuropejskiej mocno wspierali Polacy, którzy ze względu na swój militarny udział w wojnie (działania wojenne we wrześniu 1939 r., formacje zbrojne na frontach Europy, a przede wszystkim, co ostatnio zostało podkreślone, jeden z najlepszych wywiadów ówczesnych cza-

sów) starali się promować interes także innych krajów środkowoeuropejskich, jak to miało miejsce choćby w przypadku gen. Sikorskiego, który podczas swych wizyt w Ameryce przypominał prezydentowi Rooseveltowi o koncepcji federacji środkowoeuropejskiej. W kręgu osób bliskich Sikorskiemu zrodził się również pomysł spotkań przedstawicieli władz emigracyjnych państw europejskich znajdujących się ówczesnie w Londynie. Spotkania te i dyskutowane podczas nich idee legły u podstaw kolejnych projektów jednoczenia europejskich krajów, od Beneluxu poczynając. Polakiem, który w tych inicjatywach odgrywał szczególną rolę, był Józef Retinger. Nie był on zresztą jedynym inspiratorem, uczestnikiem i twórcą jedności europejskiej ze strony polskiej, choć wagę jego ówczesnych działań trudno dzisiaj przecenić.

Poczynając od 1945 r., większość Polaków miała świadomość przegranej wojny (choć Polska należała do zwycięskiego obozu alianckiego). Wielu z nich świadomie wybierało emigrację polityczną, tym samym kontestując zaistniały porządek polityczny w Europie.³ Jednocześnie, choć rozżaleni na zachodnich aliantów, dostrzegali wagę nabierającego coraz większego tempa procesu zjednoczenia zachodniej części Europy.

Owszem, na każdym kroku przypominano, że bez włączenia do tego procesu Europy Środkowej i Wschodniej nie będzie można mówić o pełnym zjednoczeniu. Silne było też poczucie, że w przypadku fiaska projektu obejmującego zachodnią część kontynentu nie tylko nie będzie alternatywy dla dominacji sowieckiej, ale realna stałaby się perspektywa jej rozszerzenia.

U podstaw procesów końca lat 40. leżały koncepcje federacyjne, jakie dyskutowano jeszcze w okresie wojny, tyle że kiedy w 1945 r. zniknęło bezpośrednie zagrożenie militarne, projekty te musiały ulec modyfikacji. Zdawano sobie sprawę, że natychmiastowe wprowadzenie federacji wymagałoby ogromnego wysiłku politycznego, ekonomicznego, społecznego, na jaki ówczesnej, zniszczonej wojną Europy nie było stać. Dlatego zrozumiała była przewaga metody funkcjonalnej, zaproponowanej m.in. przez Jeana Monneta, zakładającej jednoczenie poszczególnych sektorów. Jednak w perspektywie nadal pozostawała federacja europejska, jako dalekosiężny cel polityczny. Dzieje tego projektu to fascynująca opowieść o docieraniu się polityki europejskich państw narodowych, historia kompromisów, które pogłębiały wspólnotowy wymiar polityki i historia twardych narodowych interesów, które ograniczały ten wymiar.

W latach 1946-1947 w Europie Zachodniej, jak zauważa F. X. Rebattet, doszło do niespodziewanego wręcz pomnożenia organizacji, których celem było zjednoczenie Europy. Warto tę listę przytoczyć: w październiku 1946 r.

---

³ Próby opisu na czym polegało uprawianie polityki poprzez wybór emigracji podjął się Stéphane Dufoix w książce *Politique d'exile. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945*, Paris 2002.

powstaje Europejska Liga Współpracy Ekonomicznej, w grudniu Unia Europejska Federalistów, w pierwszej połowie następnego roku dzięki poparciu Churchilla powstaje Ruch Zjednoczonej Europy (*United Europe Movement*), w lutym tegoż roku Międzynarodowy Komitet Badań i Akcji na rzecz Zjednoczonych Socjalistycznych Stanów Europy, który następnie zmienia nazwę na Socjalistyczny Ruch na rzecz Stanów Zjednoczonych Europy, w maju 1947 r. powstają *Nouvelles Equipes Internationales*, czyli międzynarodówka partii chrześcijańsko-demokratycznych, a w lipcu Europejska Unia Parlamentarna Richarda Coudenhove-Kalergiegiego.⁴

W latach 1947-1948 powstają również organizacje amerykańskie, których celem jest zarówno budowanie sympatii społeczeństwa amerykańskiego dla Europy, jak też wsparcie na wszelkie możliwe sposoby, w tym wsparcie finansowe, procesów odbudowy i jednoczenia Europy. Trzeba tu wymienić chociażby *American Committee for Free and United Europe*, a później *American Committee for United Europe* i *National Committee for Free Europe*, czyli późniejszy Komitet Wolnej Europy.

---

⁴ F.X. Rebattet, *The „European Movement” 1945-1953: A Study in National and International Non-Governmental Organisations working for the European Unity*, praca doktorska, St. Antony's College, Oxford 1962. HAEC, ARCHIV THESIS REBATTET.

II. Unia Europejskich Federalistów – powstanie i założenia

Organizacją, która od samego początku przywiązywała szczególną wagę do politycznego projektu Europy, była Europejska Unia Federalistów (UEF). Jej początki związane są z europejskim ruchem oporu podczas II Wojny Światowej, w łonie którego zrodziła się idea zjednoczenia Europy. Z ideą tą wiązano m.in. nadzieje na rozwiązanie problemu niemieckiego. A trzeba pamiętać, że oprócz takich kwestii jak: moralna odpowiedzialność Niemców za wybuch wojny, przy jednoczesnej krytyce porządku wersalskiego, konieczność reedukacji Niemców i włączenia ich do wspólnoty europejskiej, rozróżnianie zbrodniarzy hitlerowskich od uczciwych Niemców, Europa musiała się zmierzyć także z takimi konsekwencjami wojny jak zniszczenie Niemiec, podział na strefy okupacyjne czy przesiedlenia. Szczególnie te ostatnie wzbudzały wiele sympatii w Europie Zachodniej. Wszystko to stawiało problem niemiecki w centrum uwagi, a z drugiej strony powodowało, że znalezienie dobrego rozwiązania było niezmiernie trudne.

Pierwszy manifest programowy UEF został podpisany na przełomie lat 1940/1941, przez antyfaszystowskich więźniów przetrzymywanych na wyspie Ventotene. Inspiratorem jego powstania i głównym autorem był Altiero Spinelli.⁵ W przypadku grupy włoskiej doktryną polityczną, na której miało się opierać zjednoczenie Europy, był socjalizm. Ale nie była to jedyna doktryna, z jaką związani byli przyszli federaliści. W Holandii np. Henri Brugmans wraz ze swoimi kolegami studiował filozofię personalistyczną.⁶ Ważną rolę w początkach ruchu odegrała też brytyjska *Federal Union*, która w 1942 r. doprowadziła do powstania Komitetu Europejskiego, skupiającego przedstawicieli 18 państw europejskich. Odwołując się do dokumentów programowych tegoż Komitetu, w czerwcu 1944 r. przedstawiciele ruchu oporu z Francji, Włoch, Holandii, Norwegii, Polski, Czechosłowacji, Jugo-

---

⁵ Dwaj pozostali autorzy to Ernesto Rossi i Eugenio Colorni. B. Vayssiere, *Le manifeste de Ventotene (1941): acte de naissance du fédéralisme européen*, "Guerres Mondiales et Conflits Contemporains", 2005, nr 55(217), s. 69-76. Dla polskiego czytelnika warto polecić doskonały esej o Spinellim w książce J. Łukaszewskiego, *Cel: Europa. Dziewięć esejów o budowniczych jedności europejskiej*, Warszawa 2002, s. 69-85.

⁶ Rebattet, *op. cit.*, s. 33-34.

sławii i Niemiec podpisali „Międzynarodową Deklarację Federalistyczną”.⁷ Podstawą dalszego jednoczenia ruchu federalistycznego była myśl wyrażona przez A. Spinello, by stworzyć ruch ponadpartyjny, skupiający wszystkich, którzy dążą do federalnej przebudowy Europy i świata. Kolejna ważna deklaracja została podpisana przez liderów europejskich ruchów federalistycznych we wrześniu 1946 r. w Hertenstein w Szwajcarii. Następne spotkania doprowadziły ostatecznie do powstania 15 grudnia w Paryżu Europejskiej Unii Federalistów (UEF).⁸ Różnorodność i zmienność grup federalistycznych, jakie wchodziły w skład UEF, były ogromne.⁹ Były to ugrupowania federalistyczne z ok. dziesięciu europejskich państw, emigracyjne ruchy federalistyczne oraz międzynarodowe ruchy federalistyczne. By wymienić najliczniejsze i najsilniejsze: *Union française des fédéralistes* (powstała w marcu 1948) skupiała 17 różnych francuskich ugrupowań federalistycznych w tym największe, związane z prawicą, *La Fédération* (m. in. André Voisin, Alexandre Marc); *Europa-Union* w Niemczech (przywódcy: Eugen Kogon, Carlo Schmid, Karl Speicker, Otto Blessing; do *Europa Union* należało wielu wpływowych polityków, m.in. Konrad Adenauer); włoski *Movimento Federalista Europeo* kierowany przez A. Spinello i Ernesto Rossiego, sygnatariuszy manifestu z Ventotene. Swoje ugrupowania federalistyczne miała także Austria (*Europa-Union*), Szwajcaria (również *Europa-Union*), Belgia, Dania, Luksemburg, Holandia. W latach II wojny światowej bardzo silna była brytyjska *Federal Union*, choć wraz z eksplozją ruchów federalistycznych na kontynencie straciła nieco na znaczeniu. W skład UEF wchodziły także trzy organizacje międzynarodowe: Federalistyczna Unia Międzyuniwersytecka (*Union Fédéraliste Interuniversitaire*), Unia Federalistyczna Europejskich Regionów i Mniejszości (*Federalist Union of European Regions and Minorities*) oraz Międzynarodowe Centrum Wolnych Związków Zawodowych na Uchodźstwie (*International Centre of Free Trade Unions in Exile*). Liczebność UEF szacuje się na 50-70 tys. w 1948 r. i ok. 150 tys. w 1950 r., z czego 2/3 z Francji, Niemiec i Włoch.¹⁰ W zmienionej formie organizacja ta istnieje do dziś.¹¹ W pierwszym okresie istnienia Unii spośród znaczących postaci trzeba wymienić Francuza Alexandre’a Marc’a z *La Fédération*, Szwajcara Raymonda Silvę czy Hendrika Brugmansa, później pierwszego rektora *College d’Europe* w Brugii. Wszyscy oni wiosną 1947 r. weszli do pięciosobowego Biura Wykonawczego UEF, którego Brugmans został przewodniczącym, a jednocześnie delegatem ds. krajów wschodnio-

---

⁷ *Ibidem*, s. 35.

⁸ Wszystkie powyższe dane na podstawie *ibidem*, s. 33-37.

⁹ Próbę tego *ibidem*, s. 40 i n.

¹⁰ *Ibidem*, s. 47.

¹¹ Oficjalna strona dzisiejszej UEF, to: <http://en.federaleurope.org>.

europejskich.¹² We władzach UEF zasiadali także Henri Frenay, Denis de Rougemont, André Voisin.

---

¹² Do dziś bezcenne dla formacyjnego okresu UEF są ustalenia Waltera Lippensa, *The Union Européenne des Fédéralistes and its "Third Force Programme"*, w: idem, *A History of European Integration*, t. 1, s. 361-385. On także opublikował dokumenty z lat 1945-1950 – *Documents on the History of European Integration*, t. 4: *Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union, 1945- 1950*, red. W. Lippens, W. Loch, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1991, s. 13-111. Zob. także B. Vayssière, *Un groupe de pression européen: L'Union européenne des fédéralistes (1940-1956)*, Thèse de Doctorat en Histoire, Université de Toulouse-le Mirail 2000. HAEC ARCHV THESIS VAYSSIÈRE, t. 1-3; idem, *L'évolution et la diffusion de la doctrine fédéraliste dans l'après-guerre: l'exemple de l'Union européenne des federalists*, „European Review of History”, t. 9, nr 2, 2002, s. 199-220; Previti Allaire C., *Considérations historiques en marge de l'inventaire du fonds 'Union européenne des fédéralistes' (1949-1991)*, (<http://www.iue.it/ECArchives/pdf/UEFCPA.pdf>). Po polsku nie dysponujemy, jak dotąd, opracowaniem historii Unii Europejskiej Federalistów, a jej krótkie opisy można znaleźć w książkach A. Marszałka, *Suwerenność a integracja europejska w perspektywie historycznej. Spór o istotę suwerenności i integracji*, Łódź 2000, s. 177-180; K. Łastawskiego, *Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw*, Warszawa 2004, s. 111-112. Wybór dokumentów z historii europejskich ruchów federalistycznych można znaleźć także na stronie: <http://www.ena.lu/mce.cfm>.

III. Integralność Europy

Po zakończeniu II wojny światowej dyskutowano m.in. sprawę podziału Europy, jaki się dokonał w jej wyniku. H. Brugmans podczas jednego z ważniejszych kongresów UEF w Montreux w sierpniu 1947 r. zwracał uwagę na różnice między dążeniami ZSRR a dążeniami Europy. W jego opinii komunizm i polityka Związku Sowieckiego stanowiły realne zagrożenie dla Europy i świata. Uważał, że nie można się oszukiwać czczymi zapewnieniami, bowiem one nie zastąpią realnej oceny sytuacji. A według tej oceny kraje Europy Wschodniej znalazły się w usankcjonowanej przez międzynarodowe porozumienia sowieckiej sferze wpływów i dlatego realnie możliwe byłoby zjednoczenie wyłącznie zachodniej części Europy. Jak sam stwierdził, a zdanie to było później wielokrotnie powtarzane: „*Sans l'Est, mais à aucun prix contre l'Est!*” Zwracał też uwagę, że UEF w miarę możliwości powinna tym sprawom poświęcać uwagę i uczestniczyć w spotkaniach i wymianie idei.¹³ Na kongres zaproszono wiele wybitnych osobistości znanych z przekonań federalistycznych, w tym Arnolda Zurchera z *New York University* czy Feliksa Grossa, którzy, niestety, nie mogli wziąć w nim udziału. Obecny był natomiast Grigore Gafencu, przywódca Rumuńskiego Ruchu Federalistycznego, który wygłosił nawet osobny referat.¹⁴

Wydaje się, że do roku 1948 była jeszcze nadzieja na zmiany w Europie Wschodniej i liczone się z możliwością zaangażowania jej w proces jednoczenia całej Europy. H. Brugmans, chcąc wysondować realne możliwości, odbył wiosną 1947 r. podróż do Czechosłowacji.¹⁵ Jednak przełomowy był rok 1948, kiedy ostatecznie stało się jasne, że integracja w nadchodzących latach możliwa była wyłącznie na Zachodzie. I taki generalnie kierunek przyjęto. Sprawa emigrantów z Europy Wschodniej, czy w ogóle Europy Wschodniej, nie mogła należeć do priorytetów UEF, takich jak walka o pakt federalny czy wspólnotę obronną. Niemniej podejmowano pewne próby,

¹³ H. Brugmans, *Positions fondamentales du fédéralisme européen*, w: *Rapport du Premier Congrès Annuel de l'U.E.F.*, 27-31 août 1947 – Montreux (Suisse), s. 18-21.

¹⁴ Grigore Gafencu (1892–1957), rumuński polityk i publicysta, w latach 1938–1940 minister spraw zagranicznych, a później ambasador w Związku Sowieckim do 1941 r. Wyemigrował na znak protestu wobec zbliżenia Rumunii z hitlerowskimi Niemcami. Po wojnie w USA, kierował bardzo wpływową grupą Tuesday Panel, blisko związaną z Komitetem Wolnej Europy.

¹⁵ W. Lipgens, *The Union Européenne des Fédéralistes and its „Third Force Programme”*, *op. cit.*, s. 366.

między innymi w ramach powołanej w grudniu 1948 r. Komisji ds. Integralności Europy (*Commission pour l'intégrité de l'Europe*),¹⁶ której przewodniczącym został Rumun Gabriel Badarau. Jego wybór miał charakter symboliczny, bowiem, był bliskim współpracownikiem G. Gafencu w czasie wojny, a później członkiem Rady Ligi Wolnych Rumunów. Podczas pierwszego posiedzenia komisji, które odbyło się 20 grudnia, dyskutowano zarówno sprawy retoryki, jakiej należy używać, by prezentować Europę jako blok państw niezaangażowanych i nieagresywnych, jak i problem zakresu geograficznego, który z kolei implikował kształt samej UEF. Pisano, że „przystępowanie kolejnych emigracyjnych bądź podziemnych ruchów federalistycznych trzeba uzależnić od konwenansów politycznych, różniących się w zależności od krajów i regionów”.¹⁷ Na tej podstawie UEF odrzucała starania ugrupowań federalistycznych bałtyckich (później to się zmieniło) i ukraińskich. Co do Hiszpanii i Portugalii, stwierdzono, że w ogóle nie może być mowy o jednoczeniu tych krajów, dopóki będzie trwał tamtejszy system polityczny, choć czyniono pewien wyjątek, przyjmując do UEF partię Basków na emigracji!

Komisja zamierzała zajmować się problemem Hiszpanii (temu było poświęcone kolejne, czwarte posiedzenie) czy Turcji, co mogło oznaczać, że sprawy Europy Środkowej i Wschodniej (chyba z wyjątkiem Jugosławii) zejść na plan dalszy. Powodowało to oczywiście sprzeciw emigrantów środkowoeuropejskich. Ostatecznie, jak sformułował to w dokumencie programowym H. Brugmans, sprawami krajów Europy Wschodniej UEF miała się zajmować zarówno w ramach Komisji Integralności, jak i poprzez Ruch Europejski.¹⁸

Kiedy Ruch Europejski przygotowywał się wiosną 1950 r. do konferencji poświęconej Europie Środkowej i Wschodniej, także w ramach UEF dyskutowano problem jedności całej Europy, wolności poszczególnych krajów i jednostek czy – jak na owe czasy brzmiące utopijnie – konieczność ekonomicznej integracji ekonomicznej wschodu i zachodu Europy.¹⁹

¹⁶ Zob. plan prac komisji przedstawiony przez jej przewodniczącego Gabriela Badarau, Paris, 23 maja 1949, HAEC, UEF 168.

¹⁷ Bureau Exécutif de Paris, 19 décembre 1948, HAEC, UEF 128. Ibidem, s. 375.

¹⁸ H. Brugmans, *Pour l'avenir de l'U.E.F.*, Paris, avril 1949, s. 5, HAEC, UEF 90, 1/4. Na temat komisji ds. Europy Wschodniej w ramach Ruchu Europejskiego współpracującą z Radą Europy patrz artykuły J. Łaptosa, np. *Polityczna i humanitarna działalność Rady Europy na rzecz środkowoeuropejskich uchodźców politycznych w okresie zimnej wojny*, w: *W kręgu polityki, dyplomacji i historii XX wieku. Księga jubileuszowa Profesora Waldemara Michowicza*, red. B. Rakowski, A. Skrzypek, Łódź 2000, s. 287-305. Próby rozpoznania polskiego udziału w Ruchu Europejskim podjął się także M.S. Wolański, *Polscy federaliści w Ruchu Europejskim w latach 1948-1980*, w: *Z dziejów Polski i emigracji (1939-1989). Księga dedykowana byłemu prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej Ryszardowi Kaczorowskiemu*, red. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Gorzów Wielkopolski 2003, s. 379-388.

¹⁹ Zob. poufne opracowanie dyskutowane w marcu 1950 r. w ramach UEF: *Eléments d'une Politique de l'Est Européen (Bulgarie, Hongrie, Pologne, Roumanie, Tchécoslovaquie, Yougoslavie). Projet no 8 du 6/2/1950, établi par la Section des Pays de l'Est du Mouvement Européen*, HAEC, UEF 168, 1/3.

W przygotowywanym wtedy raporcie poruszono także sprawę uchodźców, określając ich wyraźnie jako braci europejskich (a nie cudzoziemców) oraz zwracając uwagę, że w przypadku wyzwolenia Europy Środkowej i Wschodniej uchodźcy staliby się we własnych krajach ambasadorami demokratycznej Europy.

IV. Federaliści środkowoeuropejscy

UEF kolejno odnotowywała powstawanie kolejnych organizacji federalistycznych w Europie, w tym tworzonych przez emigrantów z Europy Wschodniej. Najwcześniej, bo już w 1948 r. powstało ugrupowanie rumuńskie kierowane przez Grigore Gafencu.²⁰ Wiosną 1949 r. Komitet Centralny zgodził się na przyjęcie do UEF Ruchu Federalistycznego Węgierskiego (*Mouvement fédéraliste hongrois*), kierowanego przez Paula Auera i Ruchu Federalistycznego Bułgarskiego (*Mouvement fédéraliste bulgare*).²¹ Na posiedzeniu 4-5 maja Komitet Centralny UEF przyjął Topalovicha w imieniu *Bureau International Socialiste du Centre-Est d'Europe* oraz potwierdził powstanie Jugosłowiańskiej Unii Federalistów (*L'Union Yougoslave des Fédéralistes*),²² z zastrzeżeniem by nie delegowali swojego przedstawiciela do czasu wyjaśnienia spraw reprezentacji serbskiej, słoweńskiej, chorwackiej, a do tego jeszcze by wzięli pod uwagę obecność Topalovicha.²³ W 1950 r. do UEF należało w sumie siedem organizacji uchodźczych, w tym dwie polskie. Oprócz wymienionych wyżej doszła *Union Tchecoslovaque des Fédéralistes européennes*, kierowana przez Vlada Brolika, oraz *Union des Fédéralistes Polonais* (Związek Polskich Federalistów) i *Union Polonaise des Fédéralistes* (Polska Unia Federalistów). Z organizacji uchodźczych afiliowana była jeszcze *Centre International des syndycats libres en exil*, kierowana przez M. Mikhelsona.²⁴ Według wykazów z 1956 r. do UEF należały już *Union des Fédéralistes Litوانيens* z E. Turauskasem oraz grupy jugosłowiańskie: *Mo-*

²⁰ *Le Groupement Roumain pour l'Europe unie* z sekretariatem w Paryżu. W skład wchodziły różne partie, ale przede wszystkim narodowo-ludowa, liberalna i socjalistyczna. „Bulletin d'UEF”, Aout 1948, nr 3, s. 13. HAEC, UEF 245.

²¹ Decyzję o zatwierdzeniu tych organizacji Komitet Centralny UEF podjął jednogłośnie na posiedzeniu 12-13 lutego. Bulletin d'UEF, avril 1949, nr 1, s. 3. HAEC, UEF 246, 1/2. Zob. także *Comité Central de l'UEF* (reunion a Paris, 12-13 Février 1949), HAEC, UEF 128, 1/4.

²² „Bulletin d'UEF”, may 1949, nr 2, s. 3. HAEC, UEF 246, 1/2. Wszystkie te ruchy zostały wymienione w aneksie do statutu UEF z 1949 r., z tą jedynie różnicą, że zamiast ugrupowania jugosłowiańskiego podano serbskie: *Mouvement serbe pour la fédération européenne* („Bulletin d'UEF” 1949, nr 4, s. 30-32. HAEC, UEF 246, 2/2), a przy wszystkich czterech organizacjach dodano przypis: *en exil*, czyli na emigracji.

²³ Procès-verbal du Comité Central de l'UEF des 4 et 5 Mai 1949 / Paris, HAEC, UEF 128, 1/4.

²⁴ Za Tableau recapitulatif des organisations membres de l'U.E.F. par pays / partir de 1950, w: B. Vayssière, *Un groupe de pression européen*, op. cit., t. 3, s. 588-589.

vement Fédéraliste Croate z Jurajem Krnjevicem oraz *Mouvement fédéraliste slovène* z Franem Erjavecem. 1 marca 1956 r. podczas kongresu w Luksemburgu do UEF została afiliowana organizacja *Les Fédéralistes Estoniens*, założona w marcu 1953 r. w Sztokholmie.

V. Federaliści polscy

W inicjatywy federalistyczne, takie chociażby jak kluby federalne, angażowało się wiele polskich środowisk na emigracji.²⁵ Jednak spośród partii politycznych działających po roku 1945 jedynie Polski Ruch Wolnościowy „Niepodległość i Demokracja” włączył postulaty federalne do swojego programu. Z jego też inicjatywy 24 października 1949 r. powstał Związek Polskich Federalistów, z główną siedzibą najpierw w Paryżu, a potem w Londynie (od 1954 r.) i ostatecznie z dwoma okręgami: brytyjskim i kontynentalnym.²⁶ ZPF od samego początku chciał współpracy z organizacjami ogólnoeuropejskimi, a szczególnie z UEF, która skupiała niemal wszystkie działające w Europie organizacje federalistyczne, bez względu na ich orientację polityczną. W tym celu niemal natychmiast złożono wnioski o afiliację ZPF do UEF. Komitet Centralny dyskutował tę sprawę podczas posiedzenia 13 i 14 grudnia 1949 r. decydując, że przed podjęciem ostatecznej decyzji musi zbadać stopień reprezentatywności ZPF.²⁷ Do tego dochodziła ostrożność, z jaką UEF, inaczej niż Ruch Europejski, podchodziła do zagadnienia emigrantów politycznych z Europy Wschodniej i w ogóle do sprawy podziału Europy. Na następnym posiedzeniu, w lutym 1950 r. pojawiła się zupełnie nowa komplikacja, a mianowicie o afiliację do UEF zwróciła się in-

²⁵ J. Łaptos, *Działalność federalnych klubów Europy Środkowej 1942-1952*, w: *Z dziejów prób integracji europejskiej*, op. cit., s. 125-135. M. S. Wolański, *Kluby federalne na emigracji, ich geneza i programy*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1996, nr 1/3 s. 303-309. M. Wolański te same ustalenia powtórzył także w swojej książce „Europa Środkowa i Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975”, Wrocław 1996, s. 84-110, 168-172. Zob. także *Cele i obecne organizacyjne ramy ruchu związkowego środkowo-wschodnioeuropejskiego*, Instytut Polski i Muzeum im. Gen. W. Sikorskiego w Londynie, sygn. A.11.E/887.

²⁶ O ZPF pisali m.in. M. S. Wolański, *Europa Środkowo-Wschodnia*, op. cit., s. 172-183, 297-305; S. Łukasiewicz, *Dzieje Związku Polskich Federalistów w Stanach Zjednoczonych*, „Zeszyty Historyczne” 2003, nr 143, s. 57-84; idem, *Środkoeuropejskie inicjatywy federalistyczne realizowane na terenie Stanów Zjednoczonych w latach 1949-1956*, „Dzieje Najnowsze”, t. 35/2003, nr 1, s. 69-83. Podstawowe dane można znaleźć także w jubileuszowym (z okazji 10-lecia ZPF) wydaniu „Wiadomości Związku Polskich Federalistów”, z grudnia 1959 r.

²⁷ W zachowanym raporcie czytamy: „Après examen des documents présenté par l’Union des Fédéralistes Polonais, le Comité Central décide après discussion, d’attendre le memorandum demandé par le Président aux responsables de cette Union au sujet de l’équilibre de dec courants politiques qui la composent, de sa valeur représentative, et du nombre du militants.” Comité Central de l’UEF, 13-14 Decembre Paris, HAEC, UEF 128, 2/4.

na polska organizacja,²⁸ co spowodowało konieczność dokładniejszego zbadania wszystkich aspektów problemu. *Spiritus movens* owej Polskiej Unii Federalistów (po francusku: *Union Polonaise des Fédéralistes*), związanej z Polskim Narodowym Komitetem Demokratycznym, był Stanisław Kot, pełniący funkcję wiceprezesa. Według zachowanych dokumentów na czele PUF stał Karol Popiel, ówczesnie przywódca emigracyjnego Stronnictwa Pracy i jeden z twórców Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej Europy Środkowej.²⁹ Do osób aktywnych w PUF należeli jeszcze Wacław Soroka (PSL), Jerzy Langrod (SD) i Bolesław Biega (SP).³⁰

Przyjmowanie kilku organizacji z jednego europejskiego kraju było czymś zupełnie naturalnym, jednak w przypadku organizacji emigrantów sprawa się skomplikowała. ZPF został afiliowany do UEF 22-23 kwietnia 1950 r.³¹ PUF, dużo szybciej niż ZPF i, jak się wydaje, z dużo większą przychylnością został afiliowany do UEF latem 1950 r.³² Jednak, jak informował obie organizacje zastępca sekretarza generalnego Guglielmo Usellini, w Komitecie Centralnym mógł zasiąść tylko jeden wspólny przedstawiciel obu ugrupowań polskich.³³ Efektem tej decyzji stała się ostra rywaliza-

²⁸ „A la suite des informations données par M. Badarau sur la présentation d'une demande d'adhésion à l'U.E.F. d'un deuxième groupement polonais [...], le C.C. décide de renvoyer l'examen du problème au Bureau Exécutif, lui demandant de présenter un rapport d'ensemble à la prochaine réunion.” Comité Central de l'UEF (réunion à Paris, les 4-5 Février 1950), HAEC, UEF 128, 2/4.

²⁹ Christian Democratic Union of Central Europe powstała latem 1950 roku w Nowym Jorku i skupiała pod hasłem federacji środkowoeuropejskiej emigracyjne partie chadeckie z Europy Środkowo-Wschodniej. Zob. S. Łukasiewicz, *Środkowoeuropejskie inicjatywy federalistyczne realizowane na terenie Stanów Zjednoczonych*, op. cit., s. 75-78.

³⁰ Por. m.in. uwagi Tadeusza Parczewskiego (Biblioteka Polska, sygn. akc. 3231), według którego z czasem wszystkie te osoby działały głównie poza Paryżem, a w imieniu PUF występowali A. Bitoński i Z. Jędrycka.

³¹ Podczas głosowania 5 członków KC było przeciwnych przyjęciu ZPF, a jedna była nieobecna. Zob. Procès-verbal de la réunion du Comité Central, 22-23 Avril 1950, s. 3, HAEC, UEF 128, 2/4. W nowojorskim piśmie pojawiła się na ten temat następująca informacja: „Dowiedziawszy się, że ZPF ubiega się o afiliację do Europejskiego Związku Federalistów, prof. Kot stał się nagle »entuzjastą« federalistów i zebrawszy podpisy kilkunastu przyjaciół politycznych zgłosił się do UEF jako reprezentant konkurencyjnej w stosunku do ZPF organizacji federalnej, zaprzeczając ZPF prawa przemawiania w imieniu polskich federalistów. Dywersja ta jednak, poza przedłużeniem formalności afiliacyjnych ZPF, nie osiągnęła zamierzonego skutku i na ostatnim posiedzeniu Centralny Komitet UEF załatwił pozytywnie sprawę afiliacji ZPF. Pan Kot znów poparzył sobie łapki.” „Nowy Świat”, 28 czerwca 1950 r.

³² Wniosek złożony w połowie maja, został przyjęty jednogłośnie (przy jednej nieobecności), podczas posiedzenia 30 Czerwca – 1 lipca tegoż roku. Procès-verbal de la réunion du Comité Central, 30 Juin et 1 Juillet 1950, HAEC, UEF 128, 3/4.

³³ List zastępcy sekretarza generalnego G. Uselliniego z 26 kwietnia 1950 r. do Związku Polskich Federalistów, HAEC, UEF 14, 2/3. Podobnie w liście do Wacława Soroki, zastępcy sekretarza generalnego PUF z 5 lipca 1950 r. HAEC, UEF 12, 3/4.

cja obu polskich organizacji o obsadzenie na tym stanowisku swojego przedstawiciela.³⁴

Obie organizacje, o niemal bliźniaczych nazwach,³⁵ niedwuznacznie starały się przekonać, że: 1-o – każda z nich jest jedynym prawdziwym reprezentantem polskiego federalizmu; 2-o – reprezentują możliwie najszersze spektrum polityczne na emigracji; 3-o – są w stanie udokumentować zarówno poparcie polityczne, jak społeczne i międzynarodowe (zwłaszcza amerykańskie³⁶), jakim się cieszą. Kiedy wbrew oczekiwaniom władz UEF okazało się, że jednolite stanowisko obu polskich organizacji jest niemożliwe do osiągnięcia (co z formalnego punktu widzenia wydawało się rozwiązaniem najrozsądniejszym), rozpoczęto rozmowy na poziomie przedstawicieli stron polskich i UEF, a Komitet Centralny i Biuro Wykonawcze UEF na przełomie lat 1950/1951 stopniowo kompletowało *dossier*.³⁷ Aby umożliwić rozstrzygnięcie problemu, sporządzono nawet specjalny raport na temat podziałów politycznych w kręgach polskiej emigracji.³⁸ Jedną z zasadniczych konkluzji tego raportu było umiejscowienie obu polskich organizacji na politycznej mapie, jaka ówczesnie byłaby czytelna dla zachodniego Europejczyka. I tak ZPF sytuowano jako ugrupowanie centroprawicowe z nikłą reprezentacją socjalistów, a PUF jako centrolewicowe. Był to prawdopodobnie jeszcze jeden powód, dla którego PUF mógł budzić więcej sympatii. Ostatecznie po licznych dyskusjach i konsultacjach zgodzono się, by obie organizacje miały w KC UEF swoich obserwatorów z prawem głosu, z zastrzeżeniem że głos ich będzie się liczył jako jeden (w przypadku rozbieżnych zdań będzie anulowany).³⁹ Ze strony ZPF przedsta-

³⁴ Ze strony ZPF szczególnie aktywny na tym polu był Jerzy Jankowski, pozostający w bliskim kontakcie z A. Voisin. Prowadził rozmowy także z Usellinim, Frenayem i innymi przedstawicielami władz UEF. Zob. listy Jerzego Jankowskiego do R. Piłsudskiego z lat 1949-1950, zdeponowane w Bibliotece Polskiej, sygn. akc. 3221. Z drugiej strony ZPF we Francji, podobnie jak cały NiD w Europie, przeżywał trudne chwile, ze względu na wyjazd wielu najlepszych członków do USA czy Australii, w poszukiwaniu pracy. Do tego dochodziły wzajemne oskarżenia w nielicznym gronie tych, którzy pozostali, trudna sytuacja materialna i przechodzenie pojedynczych członków z jednego obozu politycznego do drugiego.

³⁵ PUF próbował, już po afiliacji, zmienić nazwę na Polski Związek Federalistów Demokratycznych, ale reakcją UEF, wyrażoną przez Uselliniego (list do W. Soroki z 27 października 1950 r., HAEC, UEF 12, 3/4) było, że zaakceptowanie takiej nazwy mogłoby nieść sugestię, że inne organizacje afiliowane do UEF nie są demokratyczne. A w rozumieniu UEF federalizm i demokracja to sprawy nierozłączne.

³⁶ Sytuacja na tym polu była o tyle niewygodna dla ZPF, że nie można było przeprowadzić oficjalnej afiliacji amerykańskiego oddziału ZPF (szczegółowo na ten temat zob. Z. Łukasiewicz, *Dzieje Związku federalistów w Stanach Zjednoczonych*, op. cit., s. 68 i n.), podczas gdy PUF, powołując się na działania PSL Mikołajczyka i SP Popiela w USA, stawał się dużo bardziej atrakcyjnym członkiem dla UEF.

³⁷ Zob. dokumenty HAEC, UEF 128, 3/4.

³⁸ Rapport sur la question de la representation polonaise au Comité Central de L.U.E.F. [4.II.1951], HAEC, UEF 128, 3/4.

³⁹ Comité Central de l'UEF (reunion a Paris, 21 Avril 1951), HAEC, UEF 128, 3/4.

wicielami we władzach UEF w różnych okresach byli m.in. Władysław Wolski, Stanisław Grocholski,⁴⁰ a także Jerzy Jankowski i Zygmunt Michałowski.

Osobną kwestią był parytet przedstawicieli ZPF i PUF podczas kolejnych zjazdów i kongresów. Na przykład podczas kongresu w Strasbourgu (16-18 listopada 1950 r.) obie grupy miały mieć po trzech swoich reprezentantów. W rzeczywistości liczebność reprezentacji była dużo większa. Bułgarów było 5 (m. in. George Dimitrov), Węgrów 8 (m. in. P. Auer), Rumunów 9 (Badarou i Leontin Constantinescu), Jugosłowian, bez rozróżniania narodowości, aż 18. W sumie więc w kongresie wzięło udział 8 Polaków.⁴¹ Najmniej liczna była delegacja czechosłowacka, złożona jedynie z 2 osób. Ponadto w kongresie uczestniczyli obserwatorzy litewscy i ukraińscy.⁴² Podczas kolejnych kongresów znacznie ograniczono liczbę reprezentantów emigracyjnych, przyjmując za klucz do ich wyznaczania liczebność ludności reprezentowanych krajów.

---

⁴⁰ Ustaliłem to na podstawie materiałów HAEC, UEF 90, 2/4. M. in. broszura UEF d'Aôut 1947 à septembre 1952.

⁴¹ Z ZPF: R. Piłsudski, J. Jankowski, W. Sukiennicki, Z. Rapacki, a także jako przedstawiciele organizacji afiliowanych do UEF – Aleksander Srocki (delegat Wolnych Związków Zawodowych) i Eugeniusz Zaleski (delegat Union Fédéraliste Interuniversitaire). J. Jankowski, *Polacy na kongresie federalistów*, „Syrena”, 23 grudnia 1950 r.

⁴² Skład delegacji PUF: B. Biega, Jerzy Langrod, W. Soroka, Bohdan Łączkowski. Powyższe informacje na podstawie HAEC, UEF 101, 1/3.

VI. Oddziaływanie na młodzież

Oddziaływanie na społeczeństwo i budowanie opinii publicznej przychylniej projektom federacji europejskiej wymagało także odpowiedniej polityki formacyjnej skierowanej, między innymi, do młodzieży i krótko wypada o niej tutaj wspomnieć. Takiej kampanii potrzebowano również ze względu na ofensywę, jaką w tym zakresie prowadziła Moskwa. Europa mogła liczyć także na wsparcie amerykańskie, np. dla prowadzonej w latach 50. kampanii młodzieżowej.

Większość organizacji wchodzących w skład UEF miała swoje młodzieżówki. Według stanu na rok 1950 takie młodzieżówki miał i ZPF, i PUF, podobnie zresztą jak i Bułgarzy, Rumuni, Węgrzy, Jugosłowianie czy Czechosłowacy. Wszystkie te organizacje były pełnoprawnymi członkami organizacji *Jeunesses Européennes Fédéralistes*.⁴³

Spośród organizacji młodzieżowych, do których należeli Polacy, trzeba wymienić przynajmniej *Jeunes de l'Union des Fédéralistes Polonais*, wchodzącą w skład organizacji JEF⁴⁴ oraz starającą się reprezentować jak najszersze spektrum polityczne *Conseil de la Jeunesse Libre de l'Europe Centrale et Orientale*, w której jednak największą rolę odgrywali młodzi chadecy, tacy jak Jan Kułakowski⁴⁵ czy Stanisław Gebhardt. Wydaje się, że zwłaszcza ta druga organizacja, związana z ówczesnym ruchem chadeckim, nie tylko polskim czy środkowoeuropejskim, ale także zachodnioeuropejskim, a z czasem także światowym, odegrała dość ważną rolę.⁴⁶

⁴³ Zob. wykaz członków *Jeunesses Européennes Fédéralistes* z roku 1950, HAEC, UEF 90, 1/4.

⁴⁴ „Jeunes d'Europe. Bulletin d'information des Jeunesses européennes fédéralistes”, Fevrier 1951, HAEC, UEF 179, 1/2. Por. też Sprawozdanie z działalności okręgu Francja Z.P.F. za okres dwuletniej kadencji od 19.X.1953 do 9.XII.1955, wygłoszone przez ustępującego prezesa Z.P.F. p. Tadeusza Parczewskiego, „Wiadomości ZPF. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais”, styczeń 1956, s. 6. Spośród osób wybijających się w tej akcji Parczewski wymienia przede wszystkim Stanisława Srockiego.

⁴⁵ Zob. m.in. jego notę jako sekretarza generalnego młodzieżówki uchodźczej: Note concernant le Conseil de la Jeunesse Libre de l'Europe Centrale et Orientale, Paris, le 2 Aoit, 1954, HEAC, ME 239.

⁴⁶ Ówcześni działacze młodzieżowego ruchu chadeckiego na emigracji wspominają kontakty z młodymi politykami z chadecji europejskich, m.in. niemieckich (np. Helmutem Kohlem). Rozmowy autora ze Stanisławem Gebhardtem (grudzień 2004), Maciejem Morawskim (wrzesień 2005).

Do ważniejszych postaci ówczesnych ruchów federalistycznych, zwłaszcza ich nurtu młodzieżowego, należał także Jerzy (Georges) Rencki. Działał m.in. w l'Union Fédéraliste Interuniversitaire (UFI) jako sekretarz generalny ds. administracyjnych. Od lutego 1950 r. UFI była członkiem zwyczajnym UEF⁴⁷ i Rencki z jej ramienia uczestniczył także w posiedzeniach Komitetu Centralnego UEF. Ponadto w latach 50. brał udział w *Campagne Européenne de la Jeunesse*.⁴⁸

Sposobem oddziaływania na młodzież była również edukacja i jej właśnie miało służyć powołanie jednej z bardziej prestiżowych uczelni w Europie, a mianowicie College d'Europe. Jej pierwszym, wieloletnim rektorem został Hendrik Brugmans, jedna z czołowych postaci UEF.⁴⁹ W gronie pierwszych studentów Kolegium znaleźli się również Polacy: Piotr Wandycz, należący ówczesnie do PRW „NiD” i do ZPF oraz Barbara Matuszewicz.⁵⁰

---

⁴⁷ Comité Central de l'UEF (reunion à Paris, les 4-5 Février 1950), HAEC, UEF 128, 2/4.

⁴⁸ Sprawozdanie z działalności okręgu Francja Z.P.F. za okres dwuletniej kadencji od 19.X.1953 do 9.XII.1955, wygłoszone przez ustępującego prezesa Z.P.F. p. Tadeusza Parczewskiego, “Wiadomości ZPF. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais”, styczeń 1956, s. 7.

⁴⁹ Zob. H. Brugmans, *A travers le siècle. Memoires d'Europe*, Bruxelles 1994, s. 307-310, 332-335, 342-343.

⁵⁰ Wandycz P., *O federalizmie i emigracji. Reminiscencje o rzeczach istotnych i błahych. Rozmowy przeprowadził Sławomir Łukasiewicz*, Lublin 2003, s. 27. Zob. także materiały dot. College d'Europe, HAEC, ME 801, z których wynika, że stopniowo udział studentów reprezentujących emigrację środkowoeuropejską ulegał zmniejszeniu, głównie z powodów finansowych.

VII. Przełom roku 1956 a UEF

Rok 1956, podobnie jak w całej Europie i na świecie, okazał się przełomowy także dla federalistów europejskich. Z jednej strony mobilizował ich do ponownego postawienia na porządku dziennym sprawy krajów i narodów za żelazną kurtyną, a w konsekwencji do poparcia sprawy polskiej czy węgierskiej.⁵¹ Z drugiej zaś rozbieżności narastające w łonie UEF doprowadziły w końcu do rozłamu.

Zalążki konfliktu były już widoczne podczas kongresu w Montreux w 1947 r., kiedy po raz pierwszy doszło do starcia tzw. opcji włoskiej, określanej jako federalizm integralny, z jej przeciwnikami. Federaliści integralni kładli nacisk na stworzenie nowych jakościowo instytucji europejskich. Przeciwnicy tej opcji, głównie Francuzi, twierdzili, że instytucje europejskie są wtórne wobec społeczeństw i będą jedynie służyły lepszej koordynacji działań. Jednak precyzyjne wyodrębnienie frakcji federalistycznych jest niezmiernie trudne i rodzi czasami sprzeczności terminologiczne. Np. współcześnie B. Vayssière, dokonuje rozróżnienia między federalizmem integralnym – czyli takim, który zwracał uwagę na konieczność jednorodnego traktowania aspektów politycznych, ekonomicznych i społecznych w rozwiązaniach federalnych, i federalizmem „konstytucyjnym” – czyli takim, który inspirował się myślą ojców amerykańskiej konstytucji i którego podstawowym postulatem było utworzenie rządu federalnego. Według niego Federaliści integralni (głównie personaliści) podkreślali, że Europa składa się ze społeczeństw, które będą podlegały stopniowej ewolucji, natomiast „konstytucyjni” twierdzili, że powstanie europejskiego ducha obywatelskiego możliwe jest pod warunkiem, że najpierw zostaną utworzone odpowiednie instytucje.⁵²

Według historyków federalizmu w 1947 r. przeważała opcja integralna (czyli włoska),⁵³ czego wynikiem było m.in. zdecydowane zaangażowanie UEF w promowanie paktu federalnego od października 1949 r. do wio-

---

⁵¹ Zob. np. Rapport d'activité du Secrétariat du Comité de l'Appel de Budapest, ss. 19, AUE, UEF 168, 2/3.

⁵² B. Vayssière, *L'évolution...*, op. cit., s. 205-211.

⁵³ A. Hick, *The European Union of Federalists (EUF), w: Documents on the History of European Integration, t. 4: Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union, 1945- 1950*, red. W. Lipgens, W. Loch, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1991, s. 11-12.

sny 1951 r. Zaangażowanie to spowodowało niedocenianie wagi takich projektów jak plan Schumana czy EWWiS. Fiasko kampanii na rzecz paktu federalnego spowodowało, że odżyły spory o formułę działalności federalnej. Doprowadziło to najpierw do secesji na lokalnym, francuskim polu, kiedy w 1953 r. z Unii Francuskich Federalistów wydzieliła się *La Fédération*.⁵⁴ Znamienne, że rok później do *La Fédération* został afiliowany okręg francuski ZPF.⁵⁵ UEF w dalszym ciągu angażowała się w promowanie powołania konstytuandy i m.in. poparła powstały wiosną 1956 r. Kongres Narodów Europejskich. W roku 1955 jeszcze wyraźniej dały o sobie znać utajone rozbieżności.

Przyczyny i przebieg tego konfliktu bacznie obserwowali także polscy delegaci, czego świadectwem jest chociażby obszerny raport Zygmunta Michałowskiego dla Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego, jednego z trzech ówczesnie funkcjonujących ośrodków władzy na emigracji.⁵⁶ Pisał w nim, między innymi, o kryzysie jaki nastąpił w łonie UEF, spowodowanym zmianą charakteru integracji europejskiej. Jego zdaniem podejście funkcjonalne, skupione na aspektach ekonomicznych, załamało dotychczasowy program UEF i pojawiły się dwie koncepcje dalszego postępowania. Z. Michałowski pierwszą określił jako „rewolucyjną”, reprezentowaną głównie przez Włochów (zwłaszcza Spinellego), a drugą, jako „ewolucyjną”, będącą domeną Niemców i Holendrów. Pierwsza koncepcja zakładała krytykę działań podejmowanych na poziomie międzyrządowym i oparcie dalszej akcji na opinii publicznej, czy, jak to określano, „ludzie europejskim”, który zmusiłby władze do utworzenia struktur federalnych (rządu i parlamentu) w Europie. Ewolucjoniści uważali te tezy za błędne i apelowali o popieranie funkcjonujących instytucji, takich jak Europejska Wspólnota Węgla i Stali i namawianie rządów do pogłębiania ponadnarodowego wymiaru integracji. Michałowski zwracał uwagę, że do osób najbardziej zaangażowanych w promowanie tego drugiego poglądu należeli Niemcy, według których dążenie do zjednoczenia Europy w ówczesnym kształcie doprowadziłoby do pogłębienia istniejącego podziału, uniemożliwiającego zjednoczenie Niemiec. „Rewolucjoniści” w tym punkcie wskazywali, że „tylko szybkie zjednoczenie wolnej części kontynentu europejskiego zdoła [...] przełamać obecny „martwy punkt” i otworzyć możliwości wprowadzając trzeciego

---

⁵⁴ C. Previti Allaire, *Considérations historiques, op. cit.*

⁵⁵ Sprawozdanie z działalności okręgu Francja Z.P.F. po dwuletniej kadencji trwającej od 19.X.1953 do 9.XII.1955, wygłoszone przez ustępującego prezesa Z.P.F. p. Tadeusza Parczewskiego, „Wiadomości ZPF. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais”, styczeń 1956, s. 6.

⁵⁶ Zob. opracowanie dla Działu Spraw Zagranicznych Egzekutywy Zjednoczenia Narodowego z maja 1956 r., Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów (UEF)*, Biblioteka Polska w Paryżu, kol. Kajetana Morawskiego, sygn. tymcz. 14.

partnera do rozgrywki amerykańsko-sowieckiej”.⁵⁷ Grupa kompromisowa, złożona głównie z Francuzów i Szwajcarów, kierowana przez Frenaya, nie zdołała przełamać tego podziału.⁵⁸ Co więcej, tzw. kompromisowe rozwiązanie, które wypracowano, polegające na równoległym przyjęciu obu tez, z zastrzeżeniem że każdorazowo ostateczna decyzje podejmie Komitet Wykonawczy, otwierało pole do dalszego konfliktu, paraliżując jakiegokolwiek działania.

Michałowski jako przedstawiciel ZPF starał się unikać jednoznacznego opowiedzenia się po którejkolwiek stronie, ale zabierał głos, m.in. by „podkreślić – jak pisał – naczelną postulat ZPF, a mianowicie, że walkę o federalną strukturę Europy i świata należy łączyć z walką o wolność polityczną, ekonomiczną i społeczną jednostek i narodów. Federalizm, który jedyny zdolny jest tę wolność zabezpieczyć w nowoczesnym świecie, winien być naszą wizją przyszłości w odpowiedzi na miraż, jakie przed ludzkością roztacza komunizm. Wraz z aktywnością innych delegacji krajów Europy Wschodniej na zjeździe wystąpienia ZPF spowodowały umieszczenie w końcowej rezolucji odpowiedniego ustępu o konieczności objęcia systemem federalnym całej Europy, łącznie z krajami na wschód od żelaznej kurtyny”.⁵⁹ Na marginesie trzeba dodać, że na zjeździe tym brakowało przedstawicieli Polskiej Unii Federalistów.

Ostatecznie w czerwcu 1956 r. z inicjatywy *Europa-Union* Niemiec i Szwajcarii oraz części federalistów francuskich utworzono organizację pod nazwą *Action Européenne Fédéraliste* bardziej programowo zbliżoną do Ruchu Europejskiego. Na czele AEF w 1957 r. stanęli m.in. Hendrik Brugmans, jako przewodniczący Rady (*Comité Fédéral*) i André Voisin, jako prezes Zarządu (*Comité Exécutif*).⁶⁰

W momencie rozłamu, jaki nastąpił w 1956 r., niemal wszystkie organizacje uchodźcze przystąpiły do AEF, utrzymując swoje afiliacje. W przypad-

⁵⁷ Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów*, *op. cit.*

⁵⁸ Frenayowi pomagał w tych próbach G. Gafencu, postać o tyle ważna, że przez pierwsze 10 lat w największej tajemnicy był członkiem komitetu centralnego UEF, by w 1956 r., podczas kongresu w Luksemburgu, został jego przewodniczącym. Jako jeden z niewielu nie uczestniczył w sporach, które ostatecznie doprowadziły do rozłamu. Z UEF wystąpiła organizacja niderlandzka Brugmansa BEF i niemiecka Europa-Union. Vayssiere, t. 2, s. 549. Śmierć Gafencu w 1957 r. była dla federalistów, europejskich i emigracyjnych, wielką stratą.

⁵⁹ Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów*, *op. cit.*

⁶⁰ *Walne zgromadzenie A.E.F.*, „Wiadomości ZPF”, marzec 1957, s. 3. Zob. też Previti Allaire C., *Regard sur le Centre d'Action Européenne Fédéraliste (AEF) ou l'histoire d'une déroute: l'apport du fonds UEF*, Florence 1997, (<http://www.iue.it/ECArchives/pdf/AEFCORR.pdf>). W 1959 r. UEF przekształciła się w ruch o charakterze ponadnarodowym – *Mouvement Fédéraliste Européenne*. Dwa lata później MFE zawiesił jakąkolwiek współpracę z instytucjami Ruchu Europejskiego, a w 1962 r. wchłonął Kongres Narodów Europejskich. Rozłam trwał aż do roku 1973, kiedy organizacje połączyły się, tworząc ponownie UEF.

ku ZPF sytuacja była nieco bardziej skomplikowana, bowiem początkowo postanowiono „nie przesądzać [...] formalnego akcesu do AEF”, a jedynie zdecydowano się na akces Okręgu Francuskiego.⁶¹ W wyniku tej decyzji w kolejnych posiedzeniach Komitetu Centralnego UEF uczestniczył nadal Zygmunt Michałowski.⁶² Kiedy na przełomie lat 50. i 60. ZPF przeżywał kryzys działalności, najtrwalsza okazała się współpraca kierowanego przez Jerzego Jankowskiego okręgu francuskiego z AEF.⁶³ W końcu lat 50. i w latach 60. *de facto* zamierają działania instytucjonalne ZPF w Wielkiej Brytanii i USA. Było to związane z takimi czynnikami jak: wycofanie poparcia amerykańskiego dla pomysłów federacji regionalnej w Europie Środkowej, zmiana polityki amerykańskiej wobec emigrantów czy otwarcie nowych frontów walki, takich jak Azja czy Ameryka Łacińska. Dały się odczuć także braki kadrowe z powodu wyjazdów kolejnych ważnych osób z Europy. Mimo tych trudności nadal ukazywało się zarówno pismo „Wiadomości Związku Polskich Federalistów” (od 1963 „Polska Europie”), redagowane we Francji przez Jankowskiego, a w USA do początku lat 70. funkcjonowało „*The Central European Federalist*”. Możliwe to było często dzięki zaangażowaniu pojedynczych wręcz osób, entuzjastów, dysponujących nadzwyczaj skromnym zapleczem.⁶⁴

---

⁶¹ List R. Piłsudskiego do J. Jankowskiego z 12 marca 1957 r., Biblioteka Polska, sygn. akc. 5205. W tym sensie należy uzupełnić informację podaną przez M.S. Wolańskiego (*Europa, Środkowa i Wschodnia, op. cit.*, s. 297), że ZPF odłączył się od UEF i wszedł do AEF. Wśród argumentów za przejściem Związku do AEF, padały także takie, że UEF od samego początku szykanowała polski związek, między innymi doprowadzając do powstania w 1950 r. PUF. Zob. list J. Jankowskiego do R. Piłsudskiego z 6 marca 1957 roku, Biblioteka Polska w Paryżu, sygn. akc. 5206.

⁶² Brał udział m.in. w pracach nad *Resolution concerning the penetration of the Federalist ideas beyond the Iron Curtain*, przyjętą przez UEF w kwietniu 1958 roku. HAEC, UEF 131, 2/3; UEF 168.

⁶³ O rozmiarach tej współpracy może świadczyć chociażby ogromna korespondencja między Jankowskim a Karlheinzem Koppe z lat 60. HAEC, UEF 679-682. W marcu 1961 r. ugrupowania federalistów węgierskich, rumuńskich i ukraińskich połączyły się z polskimi tworząc w AEF grupę reprezentowaną przez J. Jankowskiego, który wchodził w skład Zarządu AEF, jako delegat do spraw Europy Wschodniej.

⁶⁴ Jerzy Jankowski, oprócz kontaktów z AEF, bardzo mocno angażował się w owym czasie w kampanię w środowiskach Polaków naturalizowanych we Francji, zachęcając ich do aktywniejszego udziału w życiu publicznym, jak również starając się przekonać ich do takich poglądów jak konieczność stworzenia federacji europejskiej czy pojednanie polsko-niemieckie. Wydaje się, że akcja ta przynosiła dosyć dobre rezultaty, choć wymagałaby osobnych badań. Zob. m.in. kolekcja Jerzego Jankowskiego w Bibliotece Polskiej w Paryżu.

VIII. Różnice programowe

W programie ugrupowania polskiego było kilka punktów wspólnych z programem UEF, sformułowanych już podczas pierwszych zjazdów. Zakładano naturalnie, że efektem docelowym jakichkolwiek działań federalistycznych będzie powstanie federacji ogólnoeuropejskiej. Drugą płaszczyzną, co do której się zgodzono, był pogląd, że federacja powinna objąć wszystkie kraje europejskie, łącznie z Hiszpanią, Portugalią, Grecją czy Europą Wschodnią. Ale tutaj też zaczynały się pierwsze rozbieżności. O ile bowiem Komitet UEF ds. integralności Europy starał się rozłożyć równo akcenty między przypadkiem Hiszpanii, Grecji, Jugosławii, i państw wschodnioeuropejskich, to polscy emigranci zainteresowani byli przede wszystkim rozwiązaniem problemu krajów za żelazną kurtyną. Niemniej ZPF, podobnie jak cała emigracja polityczna z Europy Środkowej i Wschodniej, stawiał sobie za cel nieustanne przypominanie o istnieniu wschodniej części Europy i o konieczności włączenia tej części do federacji ogólnoeuropejskiej. Postulaty te padały chociażby podczas kongresu UEF w listopadzie 1950 r. Aktywność na tym polu była o tyle ważna, że w UEF starano się marginalizować problem emigracji wschodnioeuropejskich, m.in. aby nie psuć stosunków z ZSRR.⁶⁵ W tym sensie dużo życzliwsze były dla emigrantów organizacje takie jak amerykański Komitet Wolnej Europy i Radio Wolna Europa czy Ruch Europejski.

Polscy federaliści duże znaczenie nadawali budowaniu federacji europejskiej zgodnie z tzw. zasadą regionalną, która w skrócie oznaczała najpierw zbudowanie organizmów mniejszych, takich jak federacja środkowo-europejska i federacja zachodnioeuropejska (w różnych wariantach), a dopiero potem połączenie ich w jeden organizm. Federaliści zachodnioeuropejscy dosyć szybko stracili zainteresowanie tego typu rozwiązaniami, ponieważ reagując na zaistniałe podziały i poddając się dynamice procesu integracyjnego, skupili się na scalaniu obszaru zachodnioeuropejskiego, tocząc dyskusje dotyczące raczej formy i głębokości integracji, jaka miała na-

---

⁶⁵ Choć np. podczas kongresu w Strasbourgu w 1950 r. bardzo wyraźnie widać było, jak poważnie traktowane jest zagrożenie sowieckie. Pod tym kątem przygotowano m.in. strategię obronną dla Europy, gdzie rozwiązania federalne (konfederalne?) miałyby największe znaczenie. Doskonale wpisuje się to w teorię federalizmu, zgodnie z którą do powstania federacji konieczne jest zagrożenie militarne (!) z zewnątrz.

stąpić. W efekcie doprowadziło to w połowie lat 50. do napięć zarówno wewnątrz ruchu federacyjnego, jak i w jego relacjach z innymi środowiskami zaangażowanymi w integrację.

Zasada regionalna ściśle łączyła się także z propozycjami rozwiązania problemu niemieckiego, który budził ogromne emocje w szeregach emigracji polskiej, która – dobrze jeszcze pamiętając okrucieństwa wojny – żywiołowo reagowała na jakikolwiek przejaw wzmacniania pozycji Niemiec Zachodnich w Europie. Proponując federacje regionalne w Europie, w tym federację środkowoeuropejską, najczęściej myślano o utworzeniu organizmu zdolnego konkurować, a w razie czego przeciwstawić się potędze niemieckiej, ale także sowieckiej. Było to bezpośrednie odwołanie do doktryny geopolitycznej okresu międzywojennego, opartej na usytuowaniu Polski i krajów Europy Środkowej między Niemcami a Rosją. Co więcej, metoda regionalna miała zagwarantować powstanie systemu kontroli nad Niemcami, który nie pozwalałby na odbudowanie ich przedwojennej potęgi. Argumentacja ta nie budziła jednak sympatii zachodnioeuropejskich federalistów, którzy dzieląc opinię, że należy utrzymać kontrolę na Niemcami, trwali jednocześnie na stanowisku, że można to osiągnąć jedynie włączając ich, najlepiej w całości, do struktur europejskich.

Charakteryzując kierunki działania ZPF na arenie międzynarodowej do roku 1954, pisano m.in.: „Po pierwsze [działalność ZPF], przeciwstawiała się tendencjom niektórych środowisk federalnych na Zachodzie ograniczania planów integracji Europy tylko do jej wolnej połowy. Po drugie, starała się pogłębić wśród czynników politycznych Zachodu zrozumienie, że dla zapewnienia zjednoczonej Europie wewnętrznej równowagi i uchronienia jej przed hegemonią Niemiec konieczne jest oparcie jej struktury na związkach regionalnych, a nie na indywidualnych narodach, jak tego pragną ze zrozumiałych względów federaliści niemieccy.”⁶⁶ Według Polaków rozwiązania regionalne służyłyby neutralizacji problemu niemieckiego i zapobiegałyby sytuacji, w której to silne Niemcy zaczęłyby kontrolować Europę. Z drugiej strony dosyć szybko polskie środowiska emigracyjne dostrzegły konieczność unormowania relacji polsko-niemieckich, także na poziomie federaliści polscy – federaliści niemieccy; wydaje się, że w tym kierunku zmierzała działalność Jerzego Jankowskiego, który blisko współpracował z K. Koppe, szefem zarówno AEF, jak i niemieckiej Europa-Union. Trzeba tu podkreślić, że działania Jankowskiego po stronie polskiej, a Koppe po stronie niemieckiej napotykały na dosyć poważny opór.

---

⁶⁶ Komunikat z obrad Rady Naczelnej [ZPF], Londyn, 25 lutego, 1954; dokument z prywatnych zbiorów Zbigniewa Rapackiego.

W przypadku rozwiązań polsko-niemieckich istotną rolę odgrywała sprawa granicy polsko-niemieckiej na Odrze i Nysie, która w owym czasie wciąż wymagała rozstrzygnięcia, i jej rozwój bacznie obserwowali zarówno federaliści europejscy, gdzie sekcje niemieckie były bardzo silne, jak i federaliści polscy, podobnie jak cała emigracja i kraj nie potrafiący sobie wyobrazić by w tej kwestii możliwy był powrót do *status quo ante* 1939. Federaliści europejscy wiązali tę sprawę oczywiście z zaistniałym podziałem Europy na dwa bloki, ale z punktu widzenia praw człowieka zwracali uwagę także na dramatyczne okoliczności, w jakich wysiedlono Niemców z terenów zajętych przez Polskę. Przy czym zniknął tu zupełnie problem reparacji wojennych czy ustaleń traktatowych, tak istotny z polskiego punktu widzenia.⁶⁷ Problem reedukacji Niemców czy ich europeizacji był podnoszony także przez UEF, jednak zdecydowanie przesłaniały go kwestie bieżące, takie jak pomoc uchodźcom ze wschodnich Niemiec czy w ogóle problem zjednoczenia Niemiec, tak by jako jedno państwo mogły należeć do zjednoczonej Europy.⁶⁸

Dużo trudniejsze jest zrekonstruowanie programu PUF. Przez udział Karola Popiela i zaangażowanie młodzieży chadeckiej linia programowa tej organizacji była prawdopodobnie bliska Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej Europy Środkowej oraz odwoływała się przede wszystkim do filozofii chrześcijańskiej. CDUCE, z główną siedzibą w Stanach Zjednoczonych, było bliżej do ówczesnych inicjatyw amerykańskich czy do NEI, niż do środowisk federalistycznych. Stało się to jeszcze bardziej widoczne po rozpadzie PNKD i odejściu chadeków. Bez wątpienia wydarzenia te musiały wpłynąć na funkcjonowanie PUF i być może zaważyły także na dużo skromniejszym dorobku w zakresie myśli federalistycznej.

---

⁶⁷ Zob. np. G. Goriely, *A propos de l'unité allemande*, "Bulletin européen d'information", Paris, 7 Novembre 1955, s. 6-8. HAEC, UEF 248, 1/3.

⁶⁸ Sprawom tym w dużej części poświęcony był cały numer 3 "Bulletin d'UEF", maj 1949. HAEC, UEF 246. Znajdują się tu m.in. takie artykuły jak Alberta Lohesta, *Europe allemande ou Allemagne europeenne* (s. 8), czy przemówienie H. Brugmansa podczas zjazdu Europa Union w Hamburgu zatytułowane *Une Allemagne unie dans une Europe unie* (s. 19-21). Istniała także komisja międzynarodowa UEF ds. problemów niemieckich.

IX. Zakończenie

Teza – dyskusje, rozbieżności, a w konsekwencji i rozłamy trwały w europejskim ruchu federalistycznym przez dziesięciolecia, a i dzisiaj wyraźnie widać, że nie ma jednej recepty na to, jak ma w przyszłości wyglądać europejska konstrukcja. Polscy federaliści uważnie obserwowali owe zmagania, choć ograniczone środki i marginalizacja zarówno w życiu towarzyskim, jak i politycznym dawały im niewielkie możliwości oddziaływania. W swoich działaniach nie mogli oficjalnie reprezentować suwerennego kraju czy narodu, tak jak robili to Włosi, Francuzi i Niemcy. Dyskusja między federalistami integralnymi („konstytucyjnymi”) i funkcjonalistami, dyskusja wewnątrz ruchów federacyjnych, wydaje się być jedną z poważniejszych, jakie toczono w Europie po wojnie. Aby zrozumieć kształt, jaki się z niej wyłonił w zderzeniu z polityczną rzeczywistością, trzeba uważnie poznać jej przebieg i poddać publicznej rozwadze także w krajach, które niedawno przystąpiły do UE. Byłby to swoisty przyspieszony kurs konstruowania Europy, jaki mają za sobą wciąż nieliczni politycy, w tym ci, którzy brali udział w pracach Konwentu Europejskiego. O ile podczas prac konwentu, ze względu na brak owej wiedzy, odradzano polskim uczestnikom angażowanie się w dyskusje między federalistami i przeciwnikami federacji (tak czynił, między innymi, Jan Kułakowski), o tyle dzisiaj przyszedł chyba najwyższy czas by poznać przynajmniej podstawowe fakty.

Rozbieżności istniejące w polskim emigracyjnym świecie politycznym nie były niczym nadzwyczajnym w powojennej Europie, jednak brak własnego państwa i konieczność opierania działalności w dużej mierze na subwencjach zagranicznych (głównie amerykańskich, zwłaszcza na początku, ale z czasem sięgano także po pomoc niemiecką, francuską czy włoską) nadawały im charakter lokalnych kłótni, niezupełnie zrozumiałych na szerszym forum. W krajach tzw. demokracji ludowej, w tym w PRL-u, dyskusja o formalnym kształcie integracji europejskiej podporządkowana była obowiązującej wtedy doktrynie opartej na osobliwej miksturze marksizmu i modeli funkcjonowania Związku Sowieckiego. Stąd też kiedy dyskutowano np. problem federalizmu czy demokracji, zazwyczaj przydawano dookreślenia typu: demokracja ludowa czy federalizm socjalistyczny. Perspektywa ta rzucała także na ujęcia, których zamiarem było scharakteryzowanie funkcjonowania wspólnot europejskich. Tak się składa, że myśl federalistyczna, mi-

mo że najczęściej ustępowała w zderzeniu z rzeczywistością polityczną, dała podwaliny zarówno dla konkretnych rozwiązań, np. w metodzie funkcjonalnej, jak i stwarzała bardziej sprzyjający klimat społeczny i polityczny dla wdrażania rozwiązań, które w przyszłości miały doprowadzić do zjednoczenia Europy. W bloku wschodnim takie ujęcia z oczywistych względów nie mogły być obecne, bowiem w tej części Europy oficjalna propaganda głosiła, że najlepszym modelem państwowym jest model Związku Sowieckiego, którego ustrój federalny otwierał drogę do przyłączania kolejnych republik socjalistycznych. W tym też duchu postępowała integracja państw bloku. Nie miejsce tu, by dokonywać rozbioru znaczeniowego takich terminów jak demokracja ludowa czy federalizm socjalistyczny, ale faktem pozostaje, że ich wszechobecność wykluczała jakąkolwiek dyskusję o federalizmie integralnym i funkcjonalnym czy związkach demokracji (w rozumieniu zachodnim) i federalizmu. Stąd też wiadomości o udziale polskich federalistów na emigracji w projektach ogólnoeuropejskich przez cały okres PRL-u z ogromnym trudem docierały do naszego kraju. Natomiast prowadzenie działalności w tym duchu było bezwzględnie wykluczone.

Jednak – i stało się to w jakiejś mierze dzięki owym emigracyjnym federalistom - kiedy na przełomie lat 80. i 90. Europa Środkowa i Wschodnia odzyskała swobodę dyskusji, natychmiast przystąpiono do organizowania środowisk federalistycznych w krajach byłego bloku sowieckiego. Czyniono to, wykorzystując zarówno struktury UEF, jak i Ruchu Europejskiego.⁶⁹ Otworzyło to drogę do rzeczowej dyskusji opartej tym razem na funkcjonowaniu niepodległego państwa polskiego i polskiego społeczeństwa. W tej dyskusji należy również uwzględnić należące do historii wydarzenia i przedsięwzięcia podejmowane przez licznych działaczy europejskiego ruchu federalistycznego.

---

⁶⁹ Zob. np. list Ernesta Wistricha do Gerharda Eickhorna z 13 lutego 1990 r., HAEC, UEF 306.

Poles in European Federal Movement after WW II

Sławomir Łukasiewicz

The primary task of the Polish federalist movement is simply to exist! Existence itself prevents certain betrayals and the falling into oblivion. During the meetings of representatives of the West, betrayal and falling into oblivion are, unfortunately, rather frequent! Sometimes they are even unconscious.

Henri Brugmans¹

I. Introduction

The aim of this article is to recall the participation of Polish federalists in the European movement during the two decades after the end of the Second World War.² The main part of this study is devoted to relations between the movement of Polish and European federalist organisations, particularly the structures of the Union of European Federalists in the 1950s. To begin with, certain earlier events should be recalled.

The times of WWII abounded with concepts of a European federation. The main goal was to seek an answer to the following question: how to prevent similar international conflicts, in which entire nations and states destroy the legacy of generations and which cause a crisis of values on which the foundations of civilization are based. In this sense federalists were close to the pacifist movement. But the federalists did not limit themselves to general slogans, but providing a diagnosis (which they believed right) of the causes of past wars, they also tried to suggest a remedy. This remedy was to be such federation, on which all federalists from the period of WW II and the post-war period agreed.

During the war federalist concepts could only be discussed, so most of them were aimed to design a near-to-perfect model of the future European and world order. This slightly resembled utopian ideas of the 19th-century philosophers who were seeking a recipe for sound social relations. Federalists also put society at the focus of their interest and believed that

---

¹ In a letter addressed to the Union of Polish Federalists (further also UPF) on behalf of the *Action Européenne Fédéraliste* (further also AEF) on the 10th anniversary of the Union. Published in *Wiadomości Związku Polskich Federalistów* of December 1959, p. 5.

² This text is a result of research of documents which was carried out in July 2005 in the Historic Archives of the European Communities (further HAEC) and the Library of the European Institute at the University in Florence, within the framework of activities of the Research Laboratory coordinated and financed by the Natolin European Centre. The findings have been complemented on the basis of the materials collected during the research of documents in Paris (including the Polish Library and the private collection of Zbigniew Rapacki), which was made possible owing to the support from the scholarship committee of the Jan and Suzanne Brzękowski Fund.

public opinion needed to be persuaded that the creation of a federation was necessary. The concepts of such federations naturally differed from one another. Various geopolitical configurations were discussed and the conditions to be met by the federation as well as the principles it should be guided with were considered. At least in Western Europe, after the defeat of the Nazis, a time came to test to what extent declarations and concepts formulated during the horrors of war could be carried into effect in the ensuing peace. The fate of Europe was still in the making: its division into Eastern and Western parts deepened, the "Cold War" between the West and the sphere of the Soviet domination was developing. It turned out that new divisions and threats, on the one hand, were a motivation for the construction of a new order, whilst on the other hand, they made this task much more difficult. On the one hand, "a third power" was being sought which would be able to take an active part in the Soviet-American rivalry, while on the other hand the dependence of the post-war reconstruction of Europe on the USA, as well as Soviet activities, often supported by European sentiments for the Soviet colossus, caused political splits or irresolute decisions.

All this was observed by the refugees, and later émigrés from Central and Eastern Europe, who, to the extent possible, tried to participate in the process. The war situation forced them to call for Allied support, but despite this they tried to push forward solutions which would be beneficial for their home countries and nations in the international forum. They did so, particularly in view of the post-war peace conference, which was believed to decide about the shape of the future world, as was with the peace conference after WWI. Initially, the idea of a European federation, and especially a Central European federation, seemed a natural return to the concept of cooperation between the states created after WWI on the ruins of the European empires, including the successors to the Habsburg monarchy. This idea was also supported by the British, while certain interest in such projects was also shown by the US administration, although it, by definition, stood against any clear declarations on the issue of the post-war order. The crisis of such ideas occurred in 1943, when the Soviet opposition against those plans became more pronounced, Czechoslovaks withdrew from the talks about a confederation, and decisions about the division of the post-war world were silently taken at unofficial meetings and conferences.

The ideas of a Central European federation were strongly supported by the Poles, who, because of their military involvement in the war (the campaign of September 1939, armed forces on European fronts, and, above

all, as has been recently stressed, supplying one of the best intelligence services at the time), tried also to promote the interests of other Central European countries. During his visits to America, general Sikorski reminded President Roosevelt of the idea of a Central European federation. In the circles close to Sikorski the idea was born to organise meetings of émigré authorities of the European states then residing in London. The meetings and ideas discussed during them laid the foundations for successive concepts for the unification of European countries, beginning from the Benelux. Józef Retinger was a Pole who played a special role in those initiatives. It must be borne in mind that he was not the only inspirer, participant and promoter of ideas of European unity on the Polish side, though his activities should by no means be underestimated from today's perspective.

As early as in 1945, the majority of Poles were already aware that they had effectively lost the war (though Poland belonged to the victorious Allied camp). Many Poles consciously chose political emigration, thus contesting the political order which began to reign in Europe.³ At the same time, although embittered by what the Western Allies did, they saw the importance of the process of unification of Western Europe, which increasingly gained momentum. Certainly, on every occasion, it was recalled that without the involvement of Central and Eastern Europe, a full unification could not be possible. It was also felt strongly that in the event of a fiasco of the project covering the Western part of the continent there would be no alternative to the Soviet domination, and a threat of its further expansion could become a reality.

The processes in the late 1940s were founded on the concepts of federation which had been discussed during the war, but when in 1945 the immediate military threat disappeared, those concepts were bound to be modified. There was the awareness that the immediate implementation of the federation concept would require an enormous political, economic and social effort, which Europe, badly affected by war, could not afford. Thus it was understandable that a functional method, in which the unification by sectors was envisaged, proposed by Jean Monnet and others, prevailed. However, the European federation still loomed in the background as a long-term political goal. The history of this project is a fascinating story of the process of adjusting the policies of European national states, the history of reaching compromise solutions, which enhanced the community

---

³ A description of the political activity on emigration was attempted by Stéphane Dufoix in his book *Politique d'exile. Hongrois, Polonais et Tchécoslovaques en France après 1945*, Paris 2002.

dimension of policies, and the history of clear-cut national interests which limited this dimension.

As noted by F. X. Rebattet, an unexpected proliferation of organisations aimed at the unification of Europe occurred in Western Europe in 1946-47. It is worthwhile to recall their names: in 1946 the European League of Economic Cooperation was established; in December the Union of European Federalists; in the first half of 1947, due to Churchill's support, the United Europe Movement was created; in February 1947, the International Committee for Research and Action for the United Socialist States of Europe, which later took the name of the Socialist Movement for the United States of Europe; in May 1947 the *Novellas Equipes Internationales*, i.e. the International of Christian-Democratic parties was established, while in July the European Parliamentary Union of Richard Coudenhove-Kalergi was created.⁴ In 1947-1948 American organisations aimed at building a positive attitude on the part of American society towards Europe as well as at providing all kinds of support, including financial aid, to the processes aimed at the reconstruction and unification of Europe emerged, including the American Committee for Free and United Europe, then the American Committee for United Europe and the National Committee for Free Europe, i.e. the future Free Europe Committee, to name but a few.

---

⁴ F.X. Rebattet, *The "European Movement" 1945-1953: A Study in National and International Non-Governmental Organisations working for the European Unity*, doctoral dissertation, St. Antony's College, Oxford 1962. HAEC, ARCHIV THESIS REBATTET.

II. The Union of European Federalists – its establishment and guiding ideas

Since its very establishment the Union of European Federalists (UEF) paid special attention to the political concept of Europe. Its origins were associated with European Resistance during the Second World War, within which the idea of a united Europe was born. Hopes the so-called German problem would be solved were also connected with this idea. But it should be remembered that despite such issues as the moral responsibility of Germans for the war (while remaining critical of the Versailles order), the necessity for the re-education of the Germans and their inclusion into the European community, and a different approach to Nazi criminals versus the honest Germans, Europe had to face the consequences of the war, such as the destruction of Germany, its partitioning into occupation zones or the resettlement of the population. Particularly the latter aroused great sympathy in Western Europe. All this put the German question in focus while, on the other hand, making it extremely difficult to find a good solution.

The first programme manifesto of the UEF was signed at the turn of 1940/1941, by anti-Nazi prisoners detained on the island of Ventotene. The inspirer and the main author of this manifesto was Altiero Spinelli.⁵ The Italian group believed that socialism would be the political doctrine on which the unification of Europe was to be based. But it was not the only doctrine, which future federalists were associated with. For instance, in the Netherlands, Henri Brugmans with his colleagues studied the personalist philosophy.⁶ The British Federal Union, which in 1942 led to the establishment of the European Committee bringing together 18 European states, also played an important role in the early phase of the movement. Referring to programme documents developed by this Committee, in June 1944 representatives of Resistance movements from France, Italy, the

⁵ The two other authors are Ernesto Rossi and Eugenio Colorni. B. Vayssiere, *Le manifeste de Ventotene (1941): acte de naissance du fédéralisme européen*, "Guerres Mondiales et Conflits Contemporains", 2005, nr 55(217), pp. 69-76. The Polish readers should be recommended to read an excellent essay about Spinelli in J. Łukaszewski's book titled, *Cel: Europa. Dziewięć esejów o budowniczych jedności europejskiej*, Warsaw 2002, pp. 69-85.

⁶ Rebattet, *op. cit.*, pp. 33-34.

Netherlands, Norway, Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and Germany signed the “International Declaration of Federalists”.⁷ The basis for a further unification of the federalist movement was the idea expressed by Spinelli to create a supra-party movement to bring together all those who wished to strive for a federalist reconstruction of Europe and the world. The next important declaration was signed by the leaders of European federalist movements in September 1946 in Hertenstein, Switzerland. Finally, further meetings led to the creation of the Union of European Federalists (UEF) in Paris on 15 December.⁸ There was a great diversity and constant fluctuations in federalist member groups within the UEF.⁹ These were federalist groups from approximately ten European countries, federalist movements in exile and international federalist movements. To name just the most numerous and the strongest, these organizations were as follows: the *Union française des fédéralistes* (created in March 1948), whose members comprised 17 different French federalist groups, including the largest, right-wing, *La Fédération* (with André Voisin, Alexandre Marc); the *Europa-Union* in Germany (with its leaders: Eugen Kogon, Carlo Schmid, Karl Speicker, Otto Blessing; many influential politicians, including Konrad Adenauer, were members of the *Europa Union*); the Italian *Movimento Federalista Europeo*, whose leaders were Altiero Spinelli and Ernesto Rossi, the signatories of the Ventotene manifesto. Local federalist groups were also active in Austria (*Europa-Union*), Switzerland (also *Europa-Union*), Belgium, Denmark, Luxemburg and the Netherlands. During WW II the *British Federal Union* was very strong, but with the outburst of federalist movements on the Continent it lost some of its importance. Three international organisations: the Federalist Interuniversity Union (*Union Fédéraliste Interuniversitaire*), the Federalist Union of European Regions and Minorities and the International Centre of Free Trade Unions in Exile were members of the UEF. The membership base of the UEF in 1948 is estimated at 50-70 thousand and 150 thousand in 1950, of which two thirds were from France, Germany and Italy.¹⁰ The organisation still exists, although in a different form.¹¹ Important figures in the first period of the Union to be mentioned here were the French Alexandre Marc of *La Fédération*, the Swiss Raymond Silva, and Hendrik Brugmans, who later became the first rector of the *Collège d'Europe* in Bruges. In spring 1947 they were all among the five members of the

---

⁷ *Ibidem*, p. 35.

⁸ All the above data from *ibidem*, p. 33-37.

⁹ A sample of it: *ibidem*, p. 40 ff.

¹⁰ *Ibidem*, p. 47.

¹¹ The official website of today's UEF: <http://en.federaleurope.org>.

Executive of the UEF, with Brugmans as its President, at the same time being the delegate for East European countries.¹² Henri Frenay, Denis de Rougemont, André Voisin were also members of the UEF authorities.

---

¹² Walter Lipgens gives invaluable information about the period of the formation of the UEF, *The Union Européenne des Fédéralistes and its "Third Force Programme"*, in: *idem, A History of European Integration*, vol. 1, pp. 361-385. He also published documents from 1945-1950 – *Documents on the History of European Integration*, vol. 4: *Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union, 1945-1950*, ed. W. Lipgens, W. Loch, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1991, pp. 13-111. See also B. Vayssière, *Un groupe de pression européen: L'Union européenne des fédéralistes (1940-1956)*, Thèse de Doctorat en Histoire, Université de Toulouse-le Mirail 2000. HAEC ARCHV THESIS VAYSSIERE, vol. 1-3; *idem, L'évolution et la diffusion de la doctrine fédéraliste dans l'après-guerre: l'exemple de l'Union européenne des fédéralistes*, "European Review of History", vol. 9, no 2, 2002, pp. 199-220; Previti Allaire C., *Considérations historiques en marge de l'inventaire du fonds 'Union européenne des fédéralistes' (1949-1991)*, (<http://www.iue.it/ECArchives/pdf/UEFCPA.pdf>). There has not been so far a comprehensive study devoted to the history of the Union of European Federalists. Its brief descriptions may be found in the following books: A. Marszałek: *Suwerenność a integracja europejska w perspektywie historycznej. Spór o istotę suwerenności and integracji*, Łódź 2000, pp. 177-180; K. Łastawski, *Od idei do integracji europejskiej. Od najdawniejszych idei do Unii 25 państw*, Warsaw 2004, pp. 111-112. Selected documents on the history of European federalist movements may also be found on the following website: <http://www.ena.lu/mce.cfm>.

III. The integrity of Europe

After the end of WW II, the issue of the division of Europe as the result of war was discussed among other things. During one of the most important congresses of the UEF in Montreux in August 1947, H. Brugmans pointed out the differences between aspirations of the USSR and those of Europe. In his opinion communism and the policy of the Soviet Union constituted real threats to Europe and the world. He believed that one should not be deceived by vain declarations, as this would not replace a realistic assessment of the situation. According to such realistic assessment, the countries of Eastern Europe fell under Soviet influence, which was sanctioned by international agreements, and hence only the unification of the Western part of Europe was possible. In his words, quoted later many times: "*Sans l'Est, mais à aucun prix contre l'Est!*" He also pointed out that the UEF, as far as possible, should take such issues into consideration, participate in meetings and exchange of ideas.¹³ Many outstanding personalities known to have federalist beliefs, were invited to the congress, including Arnold Zürcher of the *New York University* and Felix Gross, but they, unfortunately could not attend. Grigore Gafencu, the leader of the Romanian Federalist Movement, took part in the congress and even gave a speech.¹⁴

It seems that until 1948 there was still the hope for a change in Eastern Europe and the possibility of its involvement in the process of the unification of Europe was still envisaged. To find out if there were any realistic prospects for that, H. Brugmans visited Czechoslovakia in spring 1947.¹⁵ However, the year 1948 was of crucial importance in this respect, as it became clear that in the years to come integration would only be possible in the West, so this direction was generally adopted. The issue of Eastern European émigrés, or Eastern Europe in general, could not be included in the set of UEF priorities, such as the striving for a federal pact or a

---

¹³ H. Brugmans, *Positions fondamentales du fédéralisme européen, w: Rapport du Premier Congrès Annuel de l'U.E.F., 27-31 août 1947 – Montreux (Suisse)*, pp. 18-21.

¹⁴ Grigore Gafencu (1892–1957), a Romanian politician and journalist. The Minister of Foreign Affairs 1938– 1940, and later the ambassador to the Soviet Union until 1941. Emigrated in protest against the rapprochement between Romania and Nazi Germany. After the war, Gafencu lived in the USA, and headed a very influential group, Tuesday Panel, closely associated with the Free Europe Committee.

¹⁵ W. Lipgens, *The Union Européenne des Fédéralistes and its "Third Force Programme"*, op. cit., p. 366.

community defensive system. However, certain efforts were made, e.g. within the Commission for European Integrity (*Commission pour l'intégrité de l'Europe*),¹⁶ established in December 1948, with its president Romanian Gabriel Badarau. His election was symbolic, as he was a close collaborator with Gafencu during the war and later a member of the Council of the League of Free Romanians. During the first meeting of the Commission, which took place on 20 December, discussions focusing on matters of the rhetoric which should be used to present Europe as a block of uninvolved and non-aggressive countries, as well as a problem of geographic coverage which, in turn, implicitly defined the form of the UEF itself. It was written that "the accession of successive emigration or underground federalist movements should be conditioned by their political proprieties, which differed widely across specific countries and regions".¹⁷ On that basis the UEF refused to accept the accession of federalist groups from the Baltic countries (this attitude later changed) and from the Ukraine. As regards Spain and Portugal, it was stated that the unification of these countries was completely ruled out as long as they continued with their political systems, though one exception was made for the Basque party in exile, which was admitted to the UEF!

The Commission planned to deal with the issue of Spain (the successive, fourth meeting was devoted to this issue) or Turkey, which could mean that the problems of Central and Eastern Europe (except, perhaps Yugoslavia) would recede into the background. This caused obvious protests on the part of émigrés from Central Europe. Finally, as was put by Brugmans in the programme document, the matters of Eastern Europe were to be dealt with by the UEF both within the Commission for Integrity and the European Movement.¹⁸

In spring 1950, when the European Movement was in the course of its preparations for the conference devoted to Central and Eastern Europe,

---

¹⁶ See the agenda of the commission, presented by its chairman, Gabriel Badarau, Paris, 23 May 1949, HAEC, UEF 168.

¹⁷ Bureau Exécutif de Paris, 19 décembre 1948, HAEC, UEF 128. Ibidem, p. 375.

¹⁸ H. Brugmans, *Pour l'avenir de l'U.E.F.*, Paris, avril 1949, p. 5, HAEC, UEF 90, 1/4. For the issue of the Committee for Eastern Europe at the European Movement, cooperating with the Council of Europe, see articles by J. Łaptos, e.g. *Polityczna and humanitarna działalność Rady Europy na rzecz środkowoeuropejskich uchodźców politycznych w okresie zimnej wojny*, in: *W kręgu polityki, dyplomacji and historii XX wieku. Księga jubileuszowa Profesora Waldemara Michowicza*, ed. B. Rakowski, A. Skrzypek, Łódź 2000, pp. 287-305. Attempts at defining the Polish contribution to the European Movement were also taken by M.S. Wolański in: *Polscy federalists w Ruchu Europejskim w latach 1948-1980*, w: *Z dziejów Polski and emigracji (1939-1989). Księga dedykowana byłemu prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej Ryszardowi Kaczorowskiemu*, ed. M. Szczerbiński, T. Wolsza, Gorzów Wielkopolski 2003, pp. 379-388.

the UEF also discussed the issue of the unity of Europe as a whole, the freedom of specific countries and individuals or – which sounded utopian at that time – the necessity for the economic integration of Eastern and Western Europe.¹⁹ A report which was then being prepared dealt with the issue of exiles who were clearly defined as “European brothers” (not as foreigners) and noted that, in the event of the liberation of Central and Eastern Europe, the refugees would become ambassadors of democratic Europe in their home countries.

---

¹⁹ See a confidential report discussed in March 1950 within the UEF: *Eléments d'une Politique de l'Est Européen (Bulgarie, Hongrie, Pologne, Roumanie, Tchécoslovaquie, Yougoslavie)*. Project no 8 du 6/2/1950, établi par la Section des Pays de l'Est du Mouvement Européen, HAEC, UEF 168, 1/3.

IV. Central European federalists

The UEF took note of the emergence of successive federalist organisations throughout Europe, including those created by émigrés from Eastern Europe. The earliest one was a Romanian group under the leadership of Grigore Gafencu, created in 1948.²⁰ In spring 1949 the Central Committee accepted the Hungarian Federalist Movement (*Mouvement fédéraliste hongrois*), headed by Paul Auer and the Bulgarian Federalist Movement (*Mouvement fédéraliste bulgare*) as members of the UEF.²¹ At the meeting on 4-5 May the Central Committee of the UEF accepted Topalovich on behalf of the *Bureau International Socialiste du Centre-Est d'Europe* and confirmed the establishment of the Yugoslavian Union of Federalists (*L'Union Yougoslave des Fédéralistes*),²² however, with the reservation that they should not appoint their delegate until the matter of the Serbian, Slovenian and Croatian representations had been resolved, and that they should accept the presence of Topalovich.²³ In 1950, the total of seven organisations of exiles were members of the UEF, including two Polish organisations. In addition to those listed above, there was also the *Union Tchèque et Slovaque des Fédéralistes européennes*, under the leadership of Vlad Brolik, the *Union des Fédéralistes Polonais* (Union of Polish Federalists) and the *Union Polonaise des Fédéralistes* (Polish Union of Federalists). Among organisations in exile the *Centre International des syndicats libres en exil*, under the leadership of M. Mikhelson was also affiliated.²⁴ According to the

---

²⁰ *Le Groupement Roumain pour l'Europe unie* with its Secretariate in Paris. Its membership consisted of various parties, but the main role was played by the national-people's party and liberal and socialist parties. Bulletin d'UEF, août 1948, No 3, p. 13. HAEC, UEF 245.

²¹ A decision approving the admission of those parties was taken unanimously by the Central Committee of the UEF, at the meeting on 12-13 February. Bulletin d'UEF, avril 1949, no 1, p. 3. HAEC, UEF 246, 1/2. See also *Comité Central de l'UEF* (réunion/Paris, 12-13 Février 1949), HAEC, UEF 128, 1/4.

²² Bulletin d'UEF, May 1949, No 2, p. 3. HAEC, UEF 246, 1/2. All those movements are listed in an annex to the UEF statutes dating from 1949; the only difference is that instead of the Yugoslavian movement, the Serbian, *Mouvement serbe pour la fédération européenne*, is included. (Bulletin d'UEF 1949, No 4, pp. 30-32. HAEC, UEF 246, 2/2). All the four organisations are marked "en exil" (in exile).

²³ Procès-verbal du Comité Central de l'UEF des 4 et 5 Mai 1949/Paris, HAEC, UEF 128, 1/4.

²⁴ According to "Tableau récapitulatif des organisations membres de l'U.E.F. par pays/partir de 1950", in: B. Vayssière, *Un groupe de pression européen*, op. cit., vol. 3, pp. 588-589.

lists from 1956, the *Union des Fédéralistes Litvaniens* with E. Turauskase and Yugoslavian groups: *Mouvement Fédéraliste Croate* with Juraj Krnjevic and *Mouvement fédéraliste slovène* with Fran Erjavec, were also recognised members of the UEF. On 1 March 1956 during a congress in Luxembourg, *Les Fédéralistes Estoniens*, established in Stockholm in March 1953, became affiliated with the UEF.

V. Polish federalists

Many Polish émigré circles became involved in federalist initiatives, such as federal clubs.²⁵ Among political parties active after 1945, however, only the Polish Freedom Movement “Independence and Democracy” included federalist postulates into its programme. On its initiative the Union of Polish Federalists was established on 24 October 1949, with its headquarters in Paris, and later in London (from 1954), and finally with two districts: British and continental.²⁶ Since the very beginning the UPF wanted to cooperate with pan-European organisations, in particular the UEF, which brought together almost all federalist organisations active in Europe, regardless of their political orientation. To this end, an application for the affiliation of the UPF with the UEF was submitted almost immediately. The Central Committee discussed the matter during its meeting on 13 and 14 December 1949 and decided that before a final decision was taken it should check whether the UPF was sufficiently representative.²⁷ Moreover, the UEF, contrary to the European Movement, was rather cautious as regards political émigrés from Eastern Europe and generally about the division of Europe. At the next meeting in February 1950 a new problem arose, namely that another Polish organisation applied

²⁵ J. Łaptos, *Działalność federalnych klubów Europy Środkowej 1942-1952*, in: *Z dziejów prób integracji europejskiej*, op. cit., pp. 125-135. M. S. Wolański, *Kluby federalne na emigracji, ich geneza and programy*, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka* 1996, No 1/3 pp. 303-309. M. Wolański resumes these ideas in his book “Europa Środkowa and Wschodnia w myśli politycznej emigracji polskiej 1945-1975”, Wrocław 1996, pp. 84-110, 168-172. See also *Cele and obecne organizacyjne ramy ruchu związkowego środkowo-wschodnioeuropejskiego*, The Polish Institute and the General Sikorski Museum in Londynie, Cat. No: A.11.E/887.

²⁶ The activities of the UPF were covered by M. S. Wolański, *Europa Środkowo-Wschodnia*, op. cit., pp. 172-183, 297-305; S. Łukasiewicz, *Dzieje Związku Polskich Federalistów w Stanach Zjednoczonych*, *Zeszyty Historyczne* 2003, No 143, pp. 57-84; idem, *Środkoeuropejskie inicjatywy federalistyczne realizowane na terenie Stanów Zjednoczonych w latach 1949-1956*, *Dzieje Najnowsze*, Vol. 35/2003, No 1, pp. 69-83. Basic information may also be found in the jubilee edition of the *Wiadomości Związku Polskich Federalistów*, of December 1959 on the tenth anniversary of the UPF.

²⁷ In a report one can read: “Après examen des documents présentés par l’Union des Fédéralistes Polonais, le Comité Central décide après discussion, d’attendre le memorandum demandé par le Président aux responsables de cette Union au sujet de l’équilibre de dec courants politiques qui la composent, de sa valeur représentative, et du nombre du militants.” Comité Central de l’UEF, 13-14 December Paris, HAEC, UEF 128, 2/4.

for the affiliation with the UEF,²⁸ which resulted in the need to examine all aspects of the problem in more detail. The *spiritus movens* of the Polish Union of Federalists (French: *Union Polonaise des Fédéralistes*), associated with the Polish National Democratic Committee, was Stanisław Kot, who was its Vice-President. According to surviving documents the PUF was headed by Karol Popiel, who was the leader of the Labour Party (SP) at that time and one of the initiators of the Christian Democratic Union of Central Europe.²⁹ Among persons active in the PUF were also Waław Soroka (Polish Peasants Party - PSL), Jerzy Langrod (Democrat Party - SD) and Bolesław Biega (SP).³⁰

It was completely natural to admit several organisations from a single European country, but in the event of organisations of émigrés the matter became complicated. UPF became affiliated with the UEF on 22-23 April 1950,³¹ while PUF, seemingly with a much more positive attitude was affiliated with the UEF in summer 1950.³² However, as the Deputy Secretary General Guglielmo Usellini informed both organisations, only one joint representative of both Polish groupings would take the seat on the Central Committee.³³ The effect of his decision created strong rivalry

²⁸ “A la suite des informations données par M. Badarau sur la présentation d’une demande d’adhésion à l’U.E.F. d’un deuxième groupement polonais [...], le C.C. décide de renvoyer l’examen du problème au Bureau Exécutif, lui demandant de présenter un rapport d’ensemble à la prochaine réunion.” Comité Central de l’UEF (réunion/Paris, les 4-5 Février 1950), HAEC, UEF 128, 2/4.

²⁹ The Christian Democratic Union of Central Europe was established in New York in summer 1950, bringing together Central and Eastern European Christian Democratic parties in exile under the banner of the Central European federation. See S. Łukasiewicz, *Środkowoeuropejskie inicjatywy federalistyczne realizowane na terenie Stanów Zjednoczonych, op. cit.*, pp. 75-78.

³⁰ Cnf. Tadeusz Parczewski’s remarks (Biblioteka Polska, Cat. minor printed matter, No 3231). According to him all of them gradually transferred their activities outside Paris, while A. Bitoński and Z. Jędrycka began to act on behalf of the UPF.

³¹ During the vote, 5 members of the Central Committee were against the admission of the UEF, and one was absent. See. Procès-verbal de la réunion du Comité Central, 22-23 Avril 1950, p. 3, HAEC, UEF 128, 2/4. The following information appeared in an American periodical: “Having learned that the UPF has applied for the affiliation the Union of European Federalists, Professor Kot suddenly became <<enthusiastic>> about federalists, and, having collected signatures of a dozen or so of his political friends, he approached the UEF as a representative of a federal organisation competitive to the UPF, denying the right of the UPF to speak on behalf of Polish federalists. Despite the prolongation of the UPF accession formalities, these subversive activities did not reach the expected result, and the affiliation of the UPF was accepted by the Central Committee of the UEF at its recent meeting. Mr Kot got a rap over the knuckles once again.”, *Nowy Świat*, 28 June 1950.

³² The application was submitted in mid-May, and was accepted unanimously (with one member absent), during a meeting on 30 June – 1 July 1950. Procès-verbal de la réunion du Comité Central, 30 Juin et 1 Juillet 1950, HAEC, UEF 128, 3/4.

³³ A letter from the Deputy Secretary General G. Usellini, dated 26 April 1950 to the Union of Polish Federalists, HAEC, UEF 14, 2/3. Similarly, in the letter to Waław Soroka, the Deputy Secretary General of the UPF, dated 5 July 1950 HAEC, UEF 12, 3/4.

between the two Polish organizations for the appointment of a representative to that post.³⁴

Each of the two organisations having almost identical names,³⁵ was determined to argue that, firstly, this very organisation was the only true representation of Polish federalists, secondly that it represented the widest possible political spectrum in exile and thirdly that it was able to demonstrate the political, social and international support (particularly American³⁶), it enjoyed. When, contrary to the expectations of the UEF, it turned out that it was impossible to work out a univocal position by both Polish organisations (which from the formal point of view seemed the most reasonable solution), talks commenced at the level of representatives of the Polish parties and the UEF, while the Central Committee and the Executive Office of the UEF at the turn 1950/1951 gradually completed a *dossier*.³⁷ To make a solution of the problem possible, a special report on the political divisions in the circles of Polish émigrés was prepared.³⁸ One of the main conclusions from this report was to locate both Polish organisations on the political map which would be comprehensible for a Western European at the time. Thus the UPF was situated at the centre-right with a negligible representation of socialists, while the PUF was considered to represent centre-left. This was probably yet another reason why the PUF could raise more positive attitudes. Ultimately, after long debates and consultations, it was agreed that both organisations would have their observers, with a right to vote on the Central Committee of the UEF, with the reservation, however, that their voice would count as one (in the event of differing views, it was to be cancelled).³⁹ Representatives of the UPF in the UEF authorities

³⁴ Jerzy Jankowski was particularly active in this area on the part of the UPF, closely cooperating with A. Voisin. He also had talks with Usellini, Frenay and other representatives of the UEF authorities. See letters from Jerzy Jankowski to R. Piłsudski, 1949-1950, deposited at the Polish Library, Cat. minor printed matter No. 3221. On the other hand, the UPF in France, similarly to the entire Independence and Democracy in Europe, had a hard time, as many of its leading members left for the USA or Australia to look for jobs. Additional problems were created by mutual accusations among the few who remained, as well as their difficult financial situation and the fact that individual members went over from one political camp to another.

³⁵ After the affiliation, the UPF wanted to change its name into the Polish Union of Democratic Federalists, but the UEF responded that this would suggest that other organisations affiliated with the UEF were not democratic, as Usellini put it (a letter to W. Soroka, dated 27 October 1950., HAEC, UEF 12, 3/4). In the UEF's understanding, federalism and democracy are inseparably linked.

³⁶ The situation was rather awkward for the UPF, as an official affiliation of the American branch of the UPF was not viable (this is explained in more detail by Z. Łukasiewicz, *Dzieje Związku federalistów w Stanach Zjednoczonych*, op. cit., p. 68 ff.), whilst the PUF, considering the activities of Mikołajczyk's PSL and Popiel's SP in the USA, was becoming a much more attractive member for the UEF.

³⁷ See documents of HAEC, UEF 128, 3/4.

³⁸ Rapport sur la question de la représentation polonaise au Comité Central de L.U.E.F. [4.II.1951], HAEC, UEF 128, 3/4.

³⁹ Comité Central de l'UEF (réunion/Paris, 21 Avril 1951), HAEC, UEF 128, 3/4.

at different times, were Władysław Wolski, Stanisław Grocholski,⁴⁰ Jerzy Jankowski, Zygmunt Michałowski and others.

A separate issue was the parity of representatives of the UPF and PUF during successive conventions and congresses. For instance, during a congress in Strasbourg (16-18 November 1950) both groups wanted to have three representatives each. In fact, the representation was much more numerous. There were 5 Bulgarians (including George Dimitrov), 8 Hungarians (including P. Auer), 9 Romanians (Badarou and Leontin Constantinescu), and as many as 18 Yugoslavians without distinction of their nationalities. Finally, 8 Poles took part in the congress.⁴¹ The Czechoslovak delegation, consisting of only 2 persons, was the smallest. Lithuanian and Ukrainian observers also participated.⁴² During successive congresses the number of representatives from the émigré circles was significantly limited, and the key criterion in determining their numbers was the population of the countries they represented.

---

⁴⁰ Established on the basis of the materials of HAEC, UEF 90, 2/4. M. in Brochure UEF d'Âôut 1947 à septembre 1952.

⁴¹ From the UPF: R. Piłsudski, J. Jankowski, W. Sukiennicki, Z. Rapacki, as well as representatives of organisations affiliated with the UEF – Aleksander Srocki (delegate of the Free Trade Unions) and Eugeniusz Zaleski (delegate of the Union Fédéraliste Interuniversitaire). J. Jankowski, *Polacy na kongresie federalistów*, Syrena, 23 December 1950.

⁴² The PUF delegation consisted of: B. Biega, Jerzy Langrod, W. Soroka and Bohdan Łączkowski. The above information is based on HAEC, UEF 101, 1/3.

VI. Impact on youth

The impact on society and the building of public opinion favourable for the concepts of a European federation also required an appropriate educational policy addressed, among other groups, to young people. This issue should be mentioned here, at least briefly. Such a campaign was also needed in the light of Moscow's offensive in this respect. Europe could count on American support, e.g. to its campaign targeted at youth conducted in the 1950s.

The majority of member organisations of the UEF had their youth organisations. As of 1950, such youth organisations were affiliated with the UPF and PUF, similarly to the Bulgarians, Romanians, Hungarians, Yugoslavians and Czechoslovaks. All those organisations were full members of the *Jeunesses Européennes Fédéralistes*.⁴³

Among youth organisations which had Polish members, one should mention the *Jeunes de l'Union des Fédéralistes Polonais*, a member organisation of the *JEF*,⁴⁴ and the *Conseil de la Jeunesse Libre de l'Europe Centrale et Orientale* which attempted to represent the largest possible political spectrum, with young Christian Democrats, such as Jan Kułakowski⁴⁵ and Stanisław Gebhardt playing major roles. It seems that the latter organisation, associated with the Christian Democratic movement at that time, not only Polish or Central European, but also Western European, and later on a world scale, had a rather important role.⁴⁶

---

⁴³ See the list of members of the *Jeunesses Européennes Fédéralistes* of 1950, HAEC, UEF 90, 1/4.

⁴⁴ "Jeunes d'Europe. Bulletin d'information des Jeunesses européennes fédéralistes", Février 1951, HAEC, UEF 179, 1/2. See also: a report from the UPF – France district for the two-year term: 19.10.1953 – 9.12.1955, in a speech given by the resigning President of the UPF, Tadeusz Parczewski, *Wiadomości UPF. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais*, January 1956, p. 6. Among persons who were particularly active, Parczewski mentioned mainly Stanisław Srocki.

⁴⁵ See also his note addressed to the Secretary General of the youth organisation in exile: Note concernant le Conseil de la Jeunesse Libre de l'Europe Centrale et Orientale, Paris, le 2 Aout, 1954, HEAC, ME 239.

⁴⁶ Activists of the Christian Democratic youth movement in exile recall their contacts with young politicians from European Christian Democratic Parties at that time, including Germans (eg. Helmut Kohl). The author's conversations with Stanisław Gebhardt (December 2004), Maciej Morawski (September 2005).

Among the most important figures of the federalist movements at that time, especially their youth stream, was also Jerzy (Georges) Rencki. He was active in the *l'Union Fédéraliste Interuniversitaire* (UFI) as its Secretary General for administration. In February 1950, the UFI became a regular member of the UEF⁴⁷ and Rencki took part in the meetings of the Central Committee of the UEF on its behalf. Then in the 1950s he was also involved in the *Campagne Européenne de la Jeunesse*.⁴⁸

Education was one of the methods of influencing young people. The establishment of one of the most prestigious institutions of higher education in Europe, the Collège d'Europe, was intended to serve this goal. Its first Rector was for many years Hendrik Brugmans, one of the leading personages of the UEF.⁴⁹ Among the first students of the College were the Poles – Piotr Wandycz, then a member of the Polish Freedom Movement “Independence and Democracy” (PRW “NiD”) and the UPF, and Barbara Matuszewicz.⁵⁰

---

⁴⁷ Comité Central de l'UEF (réunion à Paris, les 4-5 Février 1950), HAEC, UEF 128, 2/4.

⁴⁸ A report from the activities of the UPF-France district during a two-year term 19.10.1953 - 9.12.1955, by the resigning President of the UPF, Tadeusz Parczewski, *Wiadomości ZFP. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais*, January 1956, p. 7.

⁴⁹ See H. Brugmans, *A travers le siècle. Mémoires d'Europe*, Bruxelles 1994, pp. 307-310, 332-335, 342-343.

⁵⁰ Wandycz P., *O federalismie and emigracji. Reminiscencje o rzeczach istotnych and blahych. rozmowy przeprowadził Sławomir Łukasiewicz*, Lublin 2003, p. 27. See also materials about the Collège d'Europe, HAEC, ME 801, from which it follows that the participation of students representing Central European emigration gradually decreased, chiefly for financial reasons.

VII. The events of 1956 and the UEF

The events of 1956 turned out to be a breakthrough for the European federalists, as well as for Europe and the world. On the one hand it mobilised them to put the issue of countries and nations behind the Iron Curtain on the agenda, and as a consequence to support the Polish and Hungarian cause.⁵¹ On the other hand, the growing differences within the UEF finally led to a split in this organization.

The conflict began to germinate during the congress in Montreux in 1947, when the so-called “Italian option”, defined as integral federalism, clashed with its opponents. Integral federalists stressed the creation of a new quality of European institutions. Opponents to this option, mainly French, argued that European institutions were of secondary importance when compared with societies themselves and would only serve the purpose of better coordination of activities. However, the precise determination of federalist factions is extremely difficult and sometimes gives rise to terminological contradictions e.g., currently B. Vayssière, makes a distinction between integral federalism – i.e. one stressing the need to treat political, economic and social aspects on equal terms in federal solutions, and “constitutional” federalism – inspired by the fathers of the American Constitution in which the main aim was to create the federal government. According to him, integral federalists (chiefly personalists) stressed that Europe consists of societies, which would gradually evolve, while “constitutionalists” believed that the emergence of the European civic spirit could only be possible when relevant institutions had been created.⁵²

According to historians of federalism, in 1947 the integral (Italian) option prevailed,⁵³ which resulted in the strong involvement of the UEF in promoting the federal pact from October 1949 to spring 1951. This involvement caused underestimation of the importance of such concepts as

---

⁵¹ See e.g. Rapport d'activité du Secrétariat du Comité de l'Appel de Budapest, p. 19, AUE, UEF 168, 2/3.

⁵² B. Vayssière, *L'évolution...*, *op. cit.*, pp. 205-211.

⁵³ A. Hick, *The European Union of Federalists (EUF), w: Documents on the History of European Integration*, Vol. 4: *Transnational Organizations of Political Parties and Pressure Groups in the Struggle for European Union, 1945-1950*, ed. W. Lipgens, W. Loch, Walter de Gruyter-Berlin-New York 1991, pp. 11-12.

Schuman Plan or the ECSC. A fiasco of the campaign for the federal pact caused the revival of controversies about the formula of federal activity. First, this led to the secession in the local, French area when in 1953 *La Fédération* separated itself from French Federalists.⁵⁴ Interestingly, a year later the French district of the UPF became affiliated with *La Fédération*.⁵⁵ The UEF continued to be involved in promoting the constituent assembly and, in spring 1956, the Congress of European Nations was established. In 1955 the hidden differences became even more conspicuous.

The reasons and the developments in this conflict were closely followed also by Polish delegates, which is evidenced in an extensive report by Zygmunt Michałowski for the Executive of the National Assembly, one of the three centres of power in exile at that time.⁵⁶ Among other issues, in his report he wrote about a crisis which had occurred within the UEF and was caused by a change in the character of European integration. According to him, the functional approach, focused on economic aspects, nullified the existing programme of the UEF and two concepts of further proceedings emerged instead. Z. Michałowski defined the first one as "revolutionary", represented mainly by Italians (especially Spinelli), and the other one as "evolutionary", supported by the Germans and the Dutch. The first concept was critical of the intergovernmental actions and based further activities on public opinion, or the "European people", which would force the authorities to create federal structures (government and parliament) in Europe. Evolutionists believed those theses were wrong and appealed for support of existing institutions, such as the European Coal and Steel Community and persuading the governments that they should pursue a deeper supranational dimension of integration. Michałowski pointed out that Germans were among the strongest supporters of the second point of view, and according to them the striving for the unification of Europe in its contemporary form would lead to an even deeper division of Europe, thus preventing the unification of Germany. The "revolutionaries" indicated on that point that "only a prompt unification of the free part of the continent will make it possible [...] to overcome the existing «deadlock» and to open opportunities by introducing a third partner to the American-Soviet interplay".⁵⁷ The compromise group, consisting mainly of the

---

⁵⁴ C. Previti Allaire, *Considérations historiques*, *op. cit.*

⁵⁵ A report from the activities of the UPF-France district after a two-year term 19.10.1953 – 9.12.1955, in a speech given by the resigning President of the UPF, Tadeusz Parczewski, *Wiadomości ZFP*. Bulletin de l'Union des Fédéralistes Polonais, January 1956, p. 6.

⁵⁶ See a study for the Foreign Affairs Department of the Executive of the National Assembly, May 1956, Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów* (UEF), The Polish Library in Paris, Kajetan Morawski's collection, temporary Cat. No 14.

⁵⁷ Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów*, *op. cit.*

French and the Swiss, under the leadership of Frenay, was unable to overcome this division.⁵⁸ Additionally, the so-called “compromise solution”, which was worked out on the basis of accepting both theses in parallel, with the reservation, however, that each time the final decisions would be taken by the Executive Committee, opened an area of further conflict, and paralysed all actions.

As a representative of UPF, Michałowski tried not to show himself as sympathising explicitly with one party, but he wanted to “stress”, as he put it, the leading postulate of the UPF, namely that the struggle for a federal structure of Europe and the world should be connected with the struggle for political, economic and social freedom of individuals and nations. Federalism, which is the only doctrine able to secure this freedom in the modern world, should be our vision of future in response to the mirages communism offers to humanity. Along with the activity of other Eastern European delegations at the convention, the UPF presentations resulted in the inclusion in the final resolution of the relevant paragraph on the necessity for the federal system to cover Europe in its entirety, including the countries east of the Iron Curtain”.⁵⁹ It should be also added that the representatives of the Polish Union of Federalists were not present at the convention.

Finally, in June 1956, on the initiative of the *Europa-Union* of Germany and Switzerland and a part of French federalists, an organisation called *Action Européenne Fédéraliste* was created, closer to the European Movement as regards its programme. In 1957 the leaders of the AEF became Hendrik Brugmans, as the President of the Council (*Comité Fédéral*) and André Voisin, as the President of the Executive (*Comité Exécutif*).⁶⁰

---

⁵⁸ Frenay who assisted Gafencu in those endeavours, is an important personage, as for the first ten years he was a top secret member of the Central Committee of the UEF, and was elected its president at a congress in Luxembourg in 1956. He was one of the few to remain uninvolved in disputes which finally led to a split. Brugman’s Dutch organisation and the German Europa-Union stepped out from the UEF. Vayssiere, Vol. 2, p. 549. The death of Gafencu in 1957 was a great loss for European and emigré federalists.

⁵⁹ Z. Michałowski, *Szósty Zjazd Związku Europejskich Federalistów*, op. cit.

⁶⁰ *Walne zgromadzenie A.E.F.*, Wiadomości ZFP, marzec 1957, p. 3. See also Previti Allaire C., *Regard sur le Centre d’Action Européenne Fédéraliste (AEF) ou l’histoire d’une déroute: l’apport du fonds UEF*, Florence 1997, (<http://www.iue.it/ECArchives/pdf/AEFCORR.pdf>). In 1959 the UEF became transformed into a supra-national movement – *Mouvement Fédéraliste Européenne*. Two years later the MFE suspended the cooperation with the institutions of the European movement. In 1962 it absorbed the Congress of European Nations. A split continued until 1973, when the organisations merged, recreating the UEF.

At the moment of the split which happened in 1956, almost all organisations of exiles joined the AEF, still maintaining their affiliations. As to the UPF, its situation was more complicated, as initially a decision was made “not to decide [...] about the formal accession to the AEF”, and only for the French District to accede.⁶¹ As a result of this decision, Zygmunt Michałowski continued to take part in successive meetings of the central Committee of the UEF.⁶² When, at the turn of the 1950s and 1960s, the UPF experienced a crisis in its activity, the longest lasting turned out to be the cooperation within the French district headed by Jerzy Jankowski with the AEF.⁶³ In the late 1950s and in the 1960s, institutional activities of the UPF in Great Britain and the USA de facto died out. It was connected with such factors as withdrawal of American support for the ideas of regional federation in Central Europe, the change of American policy towards emigration and the opening of new areas of conflicts, such as Asia or Latin America. The scarcity of human resources was also experienced due to the fact that several significant figures had left Europe. Despite those difficulties, the periodical *Wiadomości Związku Polskich Federalistów* (since 1963 called “Polska Europie”), edited by Jankowski was published in France, while *The Central European Federalist* continued to be published in the USA until the early 1970s. It was often possible only due to the commitment of enthusiastic individuals, with extremely modest resources at their disposal.⁶⁴

---

⁶¹ Piłsudski's letter to J. Jankowski, dated 12 March 1957, the Polish Library, Cat. No minor printed matter 5205. The information given by M.S. Wolański (*Europa, Środkowa and Wschodnia, op. cit.*, p. 297), that the UPF separated itself from the UEF and became part of the AEF should be understood in this sense. Among the reasons for the Union going over to the AEF, was the argument that the UEF discriminated the Polish union from the very beginning, which, among other things, led to the creation of the PUF in 1950. See Jankowski's letter to Piłsudski, dated 6 March 1957, the Polish Library in Paris, Cat. No minor printed matter 5206.

⁶² He also participated in the work on the *Resolution concerning the penetration of the Federalist ideas beyond the Iron Courtain*, passed by the UEF in April 1958. HAEC, UEF 131, 2/3; UEF 168.

⁶³ An extensive exchange of letters between Jankowski and Karlheinz Koppe in the 1960s shows the extent of this cooperation. HAEC, UEF 679-682. In March 1961, groupings of Hungarian, Romanian and Ukrainian federalists joined Polish federalists, creating a group within the AEF represented by J. Jankowski, who became a member of the AEF Executive, as a delegate for Eastern European matters.

⁶⁴ At that time, in addition to his contacts with the AEF, Jerzy Jankowski became actively involved in the campaign among Poles naturalised in France, encouraging them to a more active participation in public life and trying to convey to them the ideas of the creation of a European federation or Polish-German reconciliation. It seems that this campaign brought quite good results, but this would require further studies. See Jerzy Jankowski's collection in the Polish Library in Paris.

VIII. Programme differences

The programme of the Polish group had a few points in common with the programme of the UEF, formulated already during the first conventions. It was naturally assumed that the final effect of federalist activities would be the establishment of a pan-European federation. The second aspect on which all agreed was that the federation should cover all European countries, including Spain, Portugal, Greece and Eastern Europe. But here the first differences could be seen. While the UEF Committee for Integrity of Europe tried to lay equal stress on the cases of Spain, Greece, Yugoslavia and Eastern European countries, Polish émigrés were chiefly interested in solving the problem of the countries behind the Iron Curtain. However, the goal of the UPF, similarly to the entire political emigration from Central and Eastern Europe, was to constantly emphasise the existence of the eastern part of Europe and the need to incorporate it into the European federation. These postulates were also presented during the congress of the UEF in November 1950. The activity in this respect was important as the UEF tried to marginalise the issue of Eastern European emigration, in order not to spoil its relations with the USSR.⁶⁵ In this respect organisations such as the American Committee of Free Europe, Radio Free Europe and the European Movement took a more favourable position towards the émigrés.

Polish federalists attached great importance to the building of a European federation, following the so-called “federal principle” which meant, in brief, first the construction of smaller organisms, such as the Central European and the Western European federations (in various variants), later to be combined as one organism. Western European federalists soon enough lost interest in such solutions, as in response to the emerging divisions and subject to the dynamics of the integration process, they focused on the unification of the Western European area, and the debate concerned the form of the future integration rather than its depth. In the mid-1950s this resulted in the tensions within the federalist

---

⁶⁵ Although it was clearly seen at the congress in Strasbourg in 1950 that the Soviet threat is taken seriously. In the light of this, a defense strategy for Europe was prepared, in which federal solutions (confederation?) was to play a major role. This is in line with the theory of federalism, according to which a military threat from outside (!) is necessary for the creation of a federation.

movement itself, as well as in its relations with other groups involved in the process of integration.

The regional principle was strictly connected with proposals for the solution of the German issues, which raised strong emotions among the members of the Polish émigrés, who well remembered the atrocities of the war and spontaneously reacted to any attempt to strengthen the position of Western Germany in Europe. By suggesting regional federations in Europe, including the Central European federation, the creation of an organism able to compete, and if needed, to counter German, as well as Soviet power was most often envisaged. It was a direct reference to the geopolitical doctrine of the interwar period, based on the situation of Poland and other countries of Central Europe located between Germany and Russia. What is more, the regional method was to guarantee the establishment of a system of control over Germany which would prevent the reconstruction of their pre-war power. However, those arguments were not supported by Western European federalists, who, whilst sharing the view that the control over Germany should be maintained, took the position that this could be achieved only by involving the Germans, preferably as one state, into the European structures.

The directions of the UPF activities on the international arena until 1954 were characterised as follows: "Firstly [the activity of the UPF], opposed trends in certain federal circles in the West to limit the plans for European integration only to its free half. Secondly, it tried to deepen the understanding of Western political elements in order to ensure the internal equilibrium of a united Europe and to protect it against German hegemony it was necessary to base European structures on regional unions, and not on individual nations, which was, for obvious reasons, desired by the German federalists".⁶⁶ Poles believed that regional solutions would serve the purpose of neutralising the German problem, and preventing a situation in which strong Germany would begin to control Europe. On the other hand, soon enough Polish émigré circles perceived the necessity to normalise Polish-German relations, also at the level of the debate between the Polish and the German federalists; it seems that the activity of Jerzy Jankowski, who closely cooperated with K. Koppe, the leader of the AEF and the German Europa-Union, followed that direction. It should be stressed that Jankowski's activities on the Polish side and Koppe's activities on the German side met with rather strong opposition.

---

⁶⁶ A communiqué from a debate of the Main Board [of the PFU], London, 25 February, 1954; a document from Zbigniew Rapacki's private collection.

As regards Polish-German relations, the issue of the border on the Oder and Neisse rivers played an important role, as at that time it still needed to be resolved, and the developments were closely watched by European federalists, where German sections were very strong, as well as Polish federalists, who, similarly to the entire émigré community and people living in Poland, could not imagine that a return to the *status quo ante* 1939 might have been possible. According to European federalists this matter was obviously connected with the division of Europe into two blocks, but they also considered the issue from the human rights point of view, pointing out the dramatic circumstances of the resettlement of the Germans from the territories incorporated into Poland, while the issue of war reparations, of great importance from the Polish point of view, disappeared completely from the debate.⁶⁷ The issue of re-education of the Germans or their Europeanisation was also raised by the UEF, but was clearly overshadowed by the current issues, such as the aid to the exiles from East Germany or the general problem of the unification of Germany so that it could become a member of a united Europe as one country.⁶⁸

It is much more difficult to reconstruct the programme of the PUF. Due to the involvement of Karol Popiel and Christian Democratic youth the programme line of this organisation was probably close to the Christian-Democratic Union of Central Europe and was based mainly on Christian philosophy. CDUCE, with its headquarters in the USA, was closer to the American initiatives or to NEI, than to federalist circles. It became even more visible after a split in the PNDC and when the Christian Democrats left. Undoubtedly those events must have influenced the functioning of the PUF and perhaps also contributed to the much more modest output as regards federalist thought.

---

⁶⁷ See e.g. G. Goriely, *A propos de l'unité allemande*, Bulletin européen d'information, Paris, 7 Novembre 1955, pp. 6-8. HAEC, UEF 248, 1/3.

⁶⁸ The entire issue 3 of the Bulletin d'UEF, May 1949, was devoted to those issues. HAEC, UEF 246. It contained articles such as Albert Lohest's, *Europe allemande ou Allemagne européenne* (p. 8), or a speech given by H. Brugmans during a convention of the Europa Union in Hamburg, titled *Une Allemagne unie dans une Europe unie* (pp. 19-21). There was also an international committee for German affairs at the UEF.

IX. Conclusion

Thesis: Debates, differences of opinions, and as a consequence also divisions, continued in the European federalist movement for decades, and even today it is clearly visible that there is no shared vision for the future outlook of the European design. Polish federalists closely watched these conflicts, though due to their limited resources and the marginalisation in both social and political life they had a fairly limited influence. In their activities they could not officially represent a sovereign country or nation, as was the case with the Italian, French and German federalists. The debate between integral ("constitutional") federalists and functionalists, discussions within federal movements, seem to have been one of the serious debates in post-war Europe. To understand the form it assumed as a result of the clash with political reality, one needs to become well acquainted with the course of the debate and subject it to the consideration by the public, also in those countries which have accessed the EU only quite recently. This would be a kind of an accelerated course in the European system, which only a few politicians have done so far, including those who participated in the work of the European Convention. While during the work of the Convention, Polish participants were discouraged from taking part in the discussion between federalists and opponents to federation (as was suggested, among others by Jan Kułakowski), because of the lack of adequate knowledge in this respect, now it is high time to learn at least the basic facts.

Different opinions within the Polish political emigration were nothing unusual in post-war Europe, but the absence of the sovereign state and due to the necessity for the activities to be based to a large extent on subsidies from abroad (mainly American, especially in the beginning, although sometimes also German, French or Italian assistance was sought) they were considered to be local quarrels, not well understood at a wider forum. In the countries of the so-called "people's democracies", including the Polish People's Republic, the debate on the formal shape of European integration was subject to the binding doctrine, based on a rather peculiar mixture of Marxism and models of the functioning of the Soviet Union. Thus, whenever the issues of federalism or democracy were discussed, they were usually qualified as "people's democracy" or "socialist federalism". This

perspective was also projected on the ways of characterising the functioning of the European communities. As it happens, the federalist idea, although it most often receded when juxtaposed with the political realities, became the foundation for specific solutions, such as, for example, the functional method, while at the same time creating a social and political atmosphere more favourable to the implementation of solutions which would lead to the future unification of Europe. In the eastern block such an approach was not present for obvious reasons, since the official propaganda in this part of Europe proclaimed the Soviet Union as the best model of a state, in which the federal system gave way to the accession of successive socialist republics. The integration of countries within this block progressed in this direction. There is not enough space here for a semantic analysis of such terms as people's democracy or socialist federalism, but it can be taken for fact that their omnipresence precluded any debate on integral and functional federalism or the relations between democracy (in its Western sense) and federalism. Hence news about the participation of Polish federalists in exile in pan-European projects was rather scarce in Poland during the entire period of the Polish People's Republic, while the activities in this spirit were absolutely out of question.

But, to a certain extent owing to federalist émigrés, when at the turn of the 1980s and 1990s Central and Eastern Europe regained freedom of debate, federalist circles immediately began to organise in the countries of the former Soviet block. This was done using both the structures of the UEF and of the European Movement.⁶⁹ This gave way to a serious debate, this time based on the functioning of the independent Polish state and Polish society. This debate should take into account the historic events and the projects undertaken by numerous activists of the European federalist movement.

---

⁶⁹ See, e.g., Ernest Wistrich's letter to Gerhard Eickhorn of 13 February 1990, HAEC, UEF 306.

O Autorze

Dr Sławomir Łukasiewicz, pracownik naukowy Instytutu Pamięci Narodowej w Lublinie. Absolwent Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i wieloletni pracownik Instytutu Zachodniego, a następnie Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie (do 2005 roku). Zajmuje się m.in. historią polskiej i środkowoeuropejskiej emigracji po 1939 roku, historią myśli federalistycznej oraz historią historiografii. Współredaktor książek, w tym publikacji „O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowej i Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy” (Lublin 2003). Autor raportów („Konstytucja europejska w polskiej perspektywie”, Lublin 2004; „Historia, pamięć i polityka w polskiej debacie o konstrukcji europejskiej”, Lublin 2005) i artykułów m.in. dla „Przeglądu Zachodniego”, „Dziejów Najnowszych”, „Zeszytów Historycznych”, czy „Rocznika Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej”. Stypendysta Fundacji Kościuszkowskiej, *Polonia Aid Foundation Trust*, Laboratorium Badawczego Europejskiego Instytutu Uniwersyteckiego w Centrum Europejskim Natolin, Komisji Stypendialnej Funduszu im. Jana i Suzanne Brzękowskich. Przygotowuje do wydania pracę „Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych, 1940-1971”.

About the Author

Sławomir Łukasiewicz, Ph.D. is a research worker at the Institute of the National Remembrance in Lublin. A graduate of the Catholic University in Lublin, for many years employed at the Western Institute, and later the Institute of Central-Eastern Europe in Lublin (until 2005). His main research interest is the history of Polish and Central European emigration after 1939, the history of federalist thought and the history of historiography. Co-editor of the publication in book form “O nowy kształt Europy. XX-wieczne koncepcje federalistyczne w Europie Środkowej and Wschodniej i ich implikacje dla dyskusji o przyszłości Europy” (Lublin 2003) and other publications. The author of reports (“Konstytucja europejska w polskiej perspektywie” [The European Constitution from a Polish perspective], Lublin 2004; “Historia, pamięć i polityka w polskiej debacie o konstrukcji europejskiej” [The history, memory and politics in the Polish debate on the European construction], Lublin 2005) and articles for the *Przegląd Zachodni*, *Dzieje Najnowsze*, *Zeszyty Historyczne*, *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej* and other periodicals. The holder of a scholarship of the Kościuszko Foundation, *Polonia Aid Foudation Trust*, the EUI Research Laboratory of the Natolin European Centre, the Scholarship Committee of the Jan and Suzanne Brzękowski Fund. He is currently preparing his work “Polska myśl federalistyczna w Stanach Zjednoczonych, 1940-1971” for print.